

Ivica Miškulin

*(Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije,
Srijema i Baranje, Slavonski Brod)*

SRPSKA POBUNA U OPĆINI PAKRAC 1990.-1991.: UZROCI, NOSITELJI I TIJEK

UDK 355.45(497.5 Pakrac)''1990/1991''

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 10. 2. 2011.

U radu autor, na temelju dostupnog arhivskog i novinskog gradiva te relevantne literature, analizira nastanak i djelovanje glavnih nositelja srpske političke i oružane pobune na području tadašnje općine Pakrac. Središnju ulogu u pobunjeničkom djelovanju imala je općinska organizacija Srpske demokratske stranke. Njezinim promidžbeno-političkim djelovanjem došlo je do nacionalne homogenizacije tamošnjeg srpskog stanovništva, a u suradnji s Jugoslavenskom narodnom armijom ono je naoružano. Time su ostvareni politički i organizacijski uvjeti za podizanje pobune protiv ustavno-pravnog poretka Republike Hrvatske. U radu se analizira djelovanje srpskih pobunjeničkih grupacija do trenutka izbijanja otvorene agresije, tj. do općeg napada na Pakrac.

Ključne riječi: Pakrac, zapadna Slavonija, Srpska demokratska stranka, srpska oružana pobuna, Domovinski rat

Uvod

Od svih višenacionalnih država istočne i jugoistočne Europe s komunističkim društvenim uređenjem jedino je nestanak Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) bio popraćen oružanim sukobima. Od ukupno osam njezinih federativnih jedinica (republika i autonomnih pokrajina) spomenuti sukobi su vođeni na području njih četiriju. Uzroke tih sukoba treba tražiti u razvoju događaja u najvećoj jugoslavenskoj republici, Srbiji, početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća. Naime, srbijanske političke, kulturne, znanstvene, crkvene i vojne elite zauzele su stajalište prema kojemu je položaj srpskog naroda u Jugoslaviji nezadovoljavajući, tj. ocijenjeno je kako se on

može poboljšati jedino temeljitom promjenom unutarnjeg uređenja države, i to njezinom centralizacijom. S vremenom, a s obzirom na to kako su druge jugoslavenske republike u takvim namjerama s pravom prepoznale opasnost od ustanovljenja potpune srbijanske dominacije nad Jugoslavijom, one su javno postavljene kao zahtjev za ujedinjenjem svih Srba u jednu državu (uključujući i područja na kojima su oni bili zastupljeni u znatnijem broju). Spomenuti zahtjev srbijanske elite mogle su realizirati jedino uz pomoć oružane sile te podršku srpskog stanovništva izvan Srbije. Potonje se, preko nacionalističke homogenizacije srpskog naroda u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, ostvarilo početkom devedestih godina prošlog stoljeća, a savezništvo sa saveznom vojskom, tj. Jugoslavenskom narodnom armijom (JNA) dalo je Beogradu oružanu silu potrebnu za realizaciju projekta svesrpske države. Neodlučna i inertna politika međunarodne zajednice, uzrokovana čitavim nizom razloga, potom je dovela do širenja i dugotrajnosti oružanih sukoba u Jugoslaviji i državama koje su nastale njezinim raspadom.¹

Kako je već spomenuto, važan preduvjet za uspjeh plana o stvaranju svesrpske države bila je privrženost srpskog stanovništva izvan srbijanskog republičkog okvira, pa tako i onog u tadašnjoj Socijalističkoj Republici Hrvatskoj (SRH). Potkraj 1991., kada unutar hrvatskih granica bude ustrojena Republika Srpska Krajina (RSK), nelegalna teritorijalna jedinica pobunjenih Srba, u njezin sastav ući će i manji dio zapadne Slavonije, pod nazivom Srpska autonomna oblast (SAO) Zapadna Slavonija.² Upravno i političko središte područja zapadne Slavonije pod kontrolom pobunjenih Srba bilo je u Okučanima što nije bilo u skladu s planovima tvoraca SAO Zapadne Slavonije; gradu Pakracu, smještenom nešto sjevernije, bila je namijenjena ta uloga. Tadašnji pozorniji promatrači mogli su naslutiti kako šire pakračko područje (u granicama tadašnje općine Pakrac) neće mimoći radikaliziranje hrvatsko-srpskih odnosa te izbijanje srpske oružane pobune. Naime, općina Pakrac smještena je u središtu zapadne Slavonije, a prema popisu stanovništva 1991. bila je jedina općina na tom području u kojoj su Srbi činili relativnu većinu stanovništva. Naime, od ukupnog broja stanovništva općine Srbi su činili 46.4%

¹ Iz opsežne literature o navedenim događajima kao posebno korisne izdvajam: Nikica BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990-1995.*, Zagreb, 2005.; Norbert BOTH, *From Indifference to Entrapment. The Netherlands and the Yugoslav Crisis 1990-1995*, Amsterdam, 2000.; James GOW, *Triumph of the Lack of Will. International Diplomacy and the Yugoslav War*, 1997.; Borisav JOVIĆ, *Poslednji dani SFRJ*, Kragujevac, 1996.; Davor MARIJAN, *Slom Titove armije. JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, Zagreb, 2008.; Sadia TOUVAL, *Mediation in the Yugoslav Wars. The Critical Years 1990-1995*, 2002.

² „Integracija i formalno“, *Pobjeda*, Podgorica, 26. decembra 1991.; *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti. Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990.-1991.)*, (uredio Mate Rupić), Zagreb-Slavonski Brod, 2007., knjiga 2, Dokument br. 132, Odluka Narodne Skupštine SAO Zapadna Slavonija o pripajanju SAO Zapadna Slavonija Republici Srpskoj Krajini od 24. prosinca 1991., 378.-379.

(12.813 stanovnika općine). Hrvati su po brojnosti bili druga etnička skupina na području općine: 1991. bilo ih je 35.8% (ili 9.896 stanovnika općine). Na području pakračke općine živjeli su i brojni Talijani i Česi, a Jugoslaveni su činili gotovo 5% stanovništva. Srbi su činili većinu i u samom Pakracu: 1991. bilo ih je ukupno 3.514 (ili 42.8%), dok je Hrvata bilo 3.033 (ili 37%).³ Dakle, postojali su svi uvjeti da pakračka općina postane središtem srpske pobune u tom dijelu Hrvatske.

Demokratska tranzicija

Na samom kraju osamdesetih godina prošlog stoljeća ništa u pakračkoj općini nije upućivalo na uznapredovali proces rastakanja komunističkih društvenih sustava te sve šireg prihvaćanja političke i ekonomske demokratizacije koji se događao drugdje u istočnoj Europi i dobrom dijelu Jugoslavije. Vladajuća grupacija, komunistička organizacija pakračke općine, u drugoj polovici lipnja 1989. zauzela je stav prema kojemu ne treba „dozvoliti osnivanje političkih saveza i udruženja kao i drugih asocijacija bilo pod kojim nazivom, koji nisu u duhu [...] bratstva i jedinstva naših naroda“.⁴ Sve osim nastavka vlastite prevlasti, dakle, nije bilo prihvatljivo za pakračke komuniste. Spomenuto ustrajavanje na protivljenju političkoj demokratizaciji znalo je, u pokušajima da se izbjegne optužba za ustrajavanje na očuvanju jednopartijskog sustava vlasti, dovesti i do potpuno nesuvislih stajališta. Tako za pakračke komuniste nije bilo prikladno uvođenje višestranačja, ali su bili za „stvaranje integralnog tržišta i tržišnu ekonomiju, politički pluralizam u smislu pune demokratičnosti [sic!], za pravnu državu“.⁵ Pakračka komunistička organizacija bila je zagovornik centralistički ustrojene savezne komunističke organizacije. Stoga su, u kontekstu razvoja događaja na 14. kongresu Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) početkom 1990., osudili „istupanja Ivice Račana i Ive Družića, jer dijelovi njihovih izlaganja odudaraju od stavova [...] općinske partijske organizacije“, i to jer je ona za „jedinstven Savez komunista Jugoslavije“, a ne za „nacionalne partije“.⁶ Razloge zbog kojih su pakrački komunisti odbijali sve inicijative za političkom demokratizacijom te zbog kojih su bili zagovornici povratka na centralizirani ustroj SKJ treba tražiti u općoj prevlasti srpskih

³ *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991.: po naseljima*, Zagreb, 1998., (priredili Jakov Gelo, Ivan Crkvenčić, Mladen Klemenčić), svezak 4, 2209., 2234.

⁴ Hrvatski državni arhiv (HDA), Zagreb, Republička konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske (RKSSRNH), Predsjedništvo (P), br. 865/1989., Informacija Općinske konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske Pakrac o provedenoj raspravi od 19. lipnja 1989.

⁵ „Politički pluralizam da, višepartijski sistem ne?“, *Pakrački Vjesnik (PV)*, Pakrac, 11. rujna 1989.

⁶ „O Kongresu prije i poslije“, *PV*, 30. siječnja 1990.

kadrova u tamošnjem općinskom komitetu Saveza komunista Hrvatske (OK SKH). Naime, od ukupno 25 članova njih 14 (56%) bili su srpske nacionalnosti; tri člana (13%) su bili hrvatske nacionalnosti, sedam (28%) ih se izjasnilo kao Jugoslaveni, a za jednoga nacionalnost nije navedena. U ukupnom članstvu OK SKH Pakrac Srba je bilo 47%, Jugoslavena 29%, Hrvata 17% te ostalih 7%.⁷ Navedena zastupljenost pojedine etničke skupine u lokalnoj komunističkoj organizaciji, dakle, nije bila proporcionalna njihovoj zastupljenosti u etničkoj strukturi općine; Srbi nisu činili apsolutnu većinu stanovništva pakračke općine, a bili su apsolutna većina u pakračkom OK SKH-u, dok je hrvatsko stanovništvo općine, koje je činilo više od jedne trećine ukupnog stanovništva, u istom tijelu bilo zastupljeno samo s tri člana. Visoko centralizirana jugoslavenska država uvijek je bila cilj srpskog stanovništva u Hrvatskoj, neovisno o obliku vladavine njome.

Pakrački komunisti smatrali su kako je jugoslavenska država ugrožena od strane različitih nacionalizama, koji su, kako je navedeno, „poput pauka razapeli svoje mreže hvatajući u njih razne smutljivce, kvaziintelekte i ljude iz sjene, udružujući ih na zajedničkoj ideji razbijanja Jugoslavije“.⁸ Nešto ranije, u srpnju 1989., osvrćući se na srpski nacionalistički miting u okolici Knina, osudili su „nacionalistička eksponiranja pojedinaca i grupa“.⁹ U oba navedena primjera nije navedeno o nacionalizmu koje etničke zajednice se radi, ali može se pretpostaviti kako to nije bila slučajnost. Naime, na području pakračke općine već su se mogle uočiti pojavnosti koje su upućivale na početke jasnije nacionalne homogenizacije tamošnjeg srpskog stanovništva. Glavni nositelj tog procesa bio je čelni čovjek Slavonske eparhije Srpske pravoslavne crkve (SPC), episkop Lukijan Pantelić. On je, primjerice, na pravoslavni Božić 1989. održao u Pakracu propovijed koju su vlasti s razlogom ocijenile nacionalističkim istupom. Lukijan je, naime, u propovijedi upozorio na težak položaj hrvatskih Srba te na ostvarenje srpske državnosti kao mogući izlaz iz tog položaja.¹⁰ Sve navedeno ubrzo će postati središnjim mjestom u svim javnim istupima drugih nositelja rastućeg svesrpskog nacionalističkog pokreta. Lukijanova božićna propovijed nije predstavljala usamljeni istup jednog crkvenog velikodostojnika SPC-a. Tih dana u gradu je od strane okupljenih Srba, mahom mlađe dobi, uočeno pjevanje pjesama poput: „‘Oj, vojvodo Sindeliću’, ‘Ko to kaže, ko to laže, Srbija je mala’, ‘Pola veka srbadija čeka’, ‘Srpska se

⁷ HDA, Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske (CKSKH), Dokumentacija (D), br. 4684/1989., Pregled strukture općinskih komiteta Saveza komunista Hrvatske od 22. studenog 1989.

⁸ „Protiv nacionalizma najoštrijim zakonskim mjerama“, *PV*, 11. rujna 1989.

⁹ „Osuda nacionalističkih ispada u Kninu“, *PV*, 17. srpnja 1989.

¹⁰ HDA, Sabor Socijalističke Republike Hrvatske (SSRH)/Izvršno vijeće (IV)/Komisija za odnose s vjerskim zajednicama (KOVZ), Povjerljivi spisi (PS), br. 20/1989., Tekst božićne propovijedi episkopa slavonskog Lukijana (bez nadnevka).

truba sa Kosova čuje' i 'Oj, Srbijo samo zovi, letet ćemo ko orlovi'".¹¹ Pakrački Srbi bili su nezadovoljni i činjenicom da je 1. studenog odabran kao dan obilježavanja vjerskog blagdana Dana mrtvih u SRH-u. Stoga su pokrenuli inicijativu za nedolazak tog dana na posao, koju je potpisalo čak 250 radnika tamošnjeg poduzeća *Papuk* srpske nacionalnosti.¹²

Vodstvo Saveza komunista Hrvatske nevoljko je dopustilo održavanje višestranačkih izbora u proljeće 1990. U konačnici, bili su prisiljeni na popuštanje uslijed velikih političkih promjena u istočnoj Europi te sve izraženijeg nastupanja srpskog nacionalističkog pokreta.¹³ Izbori su održani u proljeće 1990., i to u dva kruga, u travnju i svibnju iste godine. Na političkoj pozornici pakračke općine u spomenutom razdoblju postojalo je ukupno pet političkih stranaka. Njih čak četiri proizašle su iz lokalne komunističke organizacije ili njoj pridruženih grupacija. Komunisti su na izbore izašli pod imenom Savez komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena (SKH-SDP), a kandidirali su još i Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske pod imenom Socijalistički savez – Savez socijalista (SS) te Savez socijalističke omladine Hrvatske (SSOH) i Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR). Pakrački komunisti (SKH-SDP) javnosti su se predstavili kao borci za „suvremenu Jugoslaviju kao federalnu jedinicu slobodno udruženih naroda i narodnosti“, a koja bi se temeljila na isključenju svih nacionalizama te tradiciji hrvatsko-srpske suradnje tijekom Drugog svjetskog rata.¹⁴ Lokalna organizacija SUBNOR-a isticala je ugroženost navodne dobre suradnje jugoslavenskih naroda te potrebu borbe protiv svih onih političkih stranaka koje nastupaju s „nacionalističkih, šovinističkih i separatističkih pozicija“, misleći pritom ponajviše na Hrvatsku demokratsku zajednicu (HDZ) i njezinog čelnika Franju Tuđmana.¹⁵ Nesklonost političkoj i ekonomskoj demokratizaciji, pozivanje na nikada točno definirana iskustva iz razdoblja Drugog svjetskog rata koja su, navodno, dovela do iskrene hrvatsko-srpske suradnje što je pretvoreno u najvažniju političku dogmu komunističkog sustava u Jugoslaviji, odbacivanje svih stranaka s izraženom nacionalnom simbolikom (prije svega, onih hrvatskih), s opravdanjem kako se radi o grupacijama koje za cilj imaju razbijanje zajedničke države te želja za očuvanjem postojećih političko-druš-

¹¹ HDA, CKSKH/D, br. 4687/1989., Dnevne informacije od 9. siječnja 1989.

¹² HDA, CKSKH/D, br. 4687/1989., Informacije o događajima i pojavama relevantnim za političko-sigurnosnu situaciju u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj br. 114 od 30. listopada 1989.

¹³ Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, Zagreb, 2006., 591.

¹⁴ „Općina mira, rada, nacionalne ravnopravnosti, demokracije i ljudske solidarnosti“, *PV*, 30. ožujka 1990.

¹⁵ D. A. [Duško Aničić], „Tuđmanova mračna orgijanja“, *PV*, 15. ožujka 1990.

tvenih odnosa bile su zajedničke karakteristike izbornih programa svih navedenih grupacija. Zapravo, iza tih parola krila se težnja za očuvanjem srpske premoći u političkim i drugim institucijama na području općine. Spomenute grupacije (SKH-SDP, SS, SSOH i SUBNOR) kandidirale su ukupno 65 kandidata (ili 33.5%) za pojedina vijeća u općinskoj skupštini.¹⁶ Svakako treba spomenuti kako je i jedan broj nesrpskih kandidata bio na kandidatskim listama navedenih grupacija, ali, s obzirom na zastupljenost pojedinih etničkih skupina u lokalnoj komunističkoj organizaciji, može se zaključiti kako se radilo o manjini. Nezavisni kandidati činili su gotovo 64% (ukupno 124) svih kandidata za tijela općinske skupštine.¹⁷ Jedina politička grupacija, koja je nastupila na lokalnim izborima 1990., a koja nije proistekla iz komunističkih ili prokomunističkih organizacija bila je Jugoslavenska samostalna demokratska stranka (JSDS). Stranku je u Pakracu predvodio izvjesni Petar Prodanović. U proljeće 1990., prema hrvatskim policijskim izvorima, imala je oko dvije stotine registriranih članova, a u izbornom programu najavljuje borbu za „ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo svih naroda i nacionalnih manjina“ te opredjeljenje „za zajedničku domovinu Hrvatsku, Srbiju, Sloveniju, BiH, Makedoniju i Crnu Goru u sastavu Federativne demokratske Jugoslavije“.¹⁸ U susjednoj daruvarskoj općini također se pojavio JSDS, ali određeni utjecaj zadobio je samo među tamošnjim srpskim stanovništvom.¹⁹ Na temelju tog podatka može se zaključiti kako je JSDS i na području pakračke općine jedinu podršku mogao očekivati od lokalnih Srba. JSDS je kandidirao ukupno pet kandidata (ili 2.5%).²⁰ Jako je uočljiv izostanak kandidature političkih stranaka s izraženim hrvatskim nacionalnim predznakom pogotovo ako se ima na umu kako su Hrvati činili više od trećine ukupnog sastava stanovništva općine. Prema dostupnim podacima, primjerice, HDZ-u je osnivanje mjesnih ograna stranke u pakračkoj općini, u predizbornom razdoblju 1990., bilo jednostavno onemogućeno. Njegovi aktivisti na terenu bili su izloženi različitim neugodnostima od strane lokalnih vlasti, pa čak i fizičkim prijetnjama.²¹

¹⁶ Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata (HMDCDR), Zagreb, Zbirka privatnih imatelja (ZPI), Republika Hrvatska (RH), Ministarstvo unutarnjih poslova (MUP), Policijska uprava Požeško-slavonska (PUPS), III. policijska postaja (PP) Pakrac, br. 511-22-30-04/1-VT-14/98., Kronologija događaja na području III. PP Pakrac 1991.-1995. od 3. lipnja 1998., 2.

¹⁷ *Isto*.

¹⁸ D. A., „Stranka jedinstva i ravnopravnosti“, *PV*, 30. ožujka 1990.

¹⁹ Državni arhiv Bjelovar (DAB), Bjelovar, Okružni komitet Saveza komunista Hrvatske Daruvar (OKSKHD), Opći spisi (OS), kut. 63, Odgovori na upitnik za predsjednika Okružnog komiteta Saveza komunista Hrvatske Daruvar od 23. ožujka 1990.

²⁰ HMDCDR, ZPI, RH/MUP/PUPS/PP Pakrac, br. 511-22-30-04/1-VT-14/98., Kronologija događaja na području III. PP Pakrac 1991.-1995. od 3. lipnja 1998., 2.

²¹ Đuro Vidmarović, „Dr. Šreter – velik čovjek, cijenjeni liječnik i hrvatski mučenik“, *Dr. Šreter. Svjedočanstva*, Zagreb, 2005., 111.

Iste razloge, zbog kojih HDZ nije kandidirao na lokalnim izborima u daruvarskoj i grubišnopoljskoj općini 1990., navode i tamošnji aktivisti te stranke u svojim sjećanjima.²² Ipak, određeni broj aktivista te stranke kandidirali su se kao nezavisni kandidati, u okviru neformalnog Hrvatskog bloka.²³

Kako je već navedeno, izbori za lokalnu skupštinu održani su u dva kruga. Izlaznost birača bila je vrlo velika, u oba kruga više od 70%. U Vijeće mjesnih zajednica (VMZ) izabrano je ukupno 27 odbornika, od toga sedam kandidata SKH-SDP-a, tri kandidata SS-a, dva kandidata JSDS-a, jedan kandidat SUBNOR-a, dva zajednička kandidata SKH-SDP-a i SS-a te 12 nezavisnih kandidata. U Vijeće udruženog rada (VUR) izabrana su ukupno 33 odbornika, od toga šest kandidata SKH-SDP-a, jedan kandidat SS-a, jedan kandidat SSOH-a i 25 nezavisnih kandidata. U Društveno-političko vijeće (DPV) izabrano je ukupno 15 odbornika, od toga osam kandidata SKH-SDP-a, dva zajednička kandidata SKH-SDP-a i SS-a, jedan kandidat JSDS-a i četiri nezavisna kandidata. Dakle, u Skupštini općine Pakrac (SOP) prevladavali su nezavisni kandidati (41 odbornik), SKH-SDP je imao 21, SS četiri, JSDS tri, SUBNOR i SSOH po jednog, a četiri odbornika su bili zajednički kandidati SKH-SDP-a i SS-a.²⁴ Prema etničkoj pripadnosti od ukupno 75 odbornika njih 50 (66%) izjasnili su se kao Srbi, njih 18 izjasnilo se kao Hrvati (24%) te je bilo 7 ostalih (9%). Dvojica kandidata SKH-SDP-a (Petar Džodan i Tomo Jendrašić) te jedan kandidat HDZ-a (Ante Kutle) izabrani su u Sabor SRH-a.²⁵ Bilo je sve vidljivije kako se jedan od temeljnih predizbornih motiva relativnog izbornog pobjednika (SKH-SDP), tvrdnja o pakračkoj općini kao području dobrih hrvatsko-srpskih odnosa, sve više pokazuje neutemeljenom. Upravo zbog sve izraženije podjele općinskih odbornika na neformalni „hrvatski“ i „srpski“ blok općinsko čelništvo nije bilo moguće izabrati sve do srpnja 1990. Tada je za predsjednika općinske skupštine izabran Milan Božić, a za predsjednika Izvršnog vijeća općine Čedomir Bojčić.²⁶ Dvije najbrojnije etničke skupine

²² Usporedi Ivica DEBIĆ, Ante DELIĆ, *Otkos*, Bjelovar, 1999.; Tomislav ŠTEFANOVIĆ, *Politička situacija na općini Daruvar od 1990. god. do potpisivanja sporazuma o primjeni bezuvjetnog prekida vatre*, neobjavljeni rukopis, (preslika u posjedu autora).

²³ HMDCDR, ZPI, RH/MUP/PUPS/PP Pakrac, br. 511-22-30-04/1-VT-14/98., Kronologija događaja na području III. PP Pakrac 1991.-1995. od 3. lipnja 1998., 2.

²⁴ HDA, RKSSRNH/P, br. 413/1990., Podatci iz Okružnog komiteta Socijalističkog saveza Hrvatske Pakrac potrebni za osnivačku skupštinu (kongres) stranke od 16. lipnja 1990.; HMDCDR, ZPI, Izborna komisija općine Pakrac, Izvještaj o rezultatima izbora za odbornike vijeća Skupštine općine Pakrac, bez nadnevka.; „Najviše mjesta nezavisnima“, *PV*, 9. svibnja 1990.

²⁵ Antun ERJAVEC, *Pakrac i Lipik uoči rata 1991. godine. Prvi pucnji u Hrvatsku*, Pakrac, 2001., 7.

²⁶ „Izabran predsjednik i članovi I. V.“, *PV*, 26. srpnja 1990.

na području pakračke općine posljednji puta su se uspjele usuglasiti; Božić se izjasnio kao Hrvat, a Bojčić kao Srbin.

Put k srpskoj pobuni: događanja na području općine od lipnja 1990. do veljače 1991.

Rezultati izbora nisu odražavali političke afinitete hrvatskog i srpskog stanovništva pakračke općine. To je bilo potpuno jasno već u drugoj polovici ljeta 1990. te je odražavalo i razvoj političke situacije na razini cijele Hrvatske. Najprije je 16. lipnja 1990. održana osnivačka skupština Srpske demokratske stranke (SDS) u Pakracu. Skupštini je, prema novinskim izvještajima, prisustvovalo gotovo 10.000 osoba, a glavni govornik bio je predsjednik SDS-a Jovan Rašković.²⁷ Već 5. kolovoza 1990. u Lipiku osnovan je i općinski odbor stranke.²⁸ Na mjesto njegova čelnika, kao i na mjesto čelnika pakračke organizacije SDS-a, izabran je Veljko Džakula, zaposlenik pakračke šumarije. Džakula će se, svojim govorničkim i organizacijskim sposobnostima, ubrzo prometnuti u neformalnog vođu svih zapadnoslavonskih Srba. Kako je točno navedeno u jednom dokumentu, Džakula je postao „idejni i operativni vođa Srba“ na pakračkom području.²⁹ SDS će u nastupajućem razdoblju postati pravi politički predstavnik najvećeg dijela srpskog stanovništva pakračke općine.

Lokalni HDZ također je uspostavljao svoju organizacijsku strukturu. Potkraj svibnja i početkom lipnja 1990. održani su manji skupovi u Badljevinu i Dobrovcu. Uslijedile su veće skupštine u Prekopakri i Lipiku. U drugoj polovici kolovoza 1990. konačno je održana i skupština HDZ-a u samom Pakracu, kojoj je prisustvovalo oko 7.000 ljudi. Osnovan je općinski ogranak stranke, na čelu s liječnikom Ivanom Šreterom.³⁰ HDZ je, dakle, slično SDS-u, u ljeto 1990., postao političkim predstavnikom hrvatskog stanovništva općine. No, ove dvije nove stranke nisu postojale u vrijeme održavanja višestranačkih izbora pa nisu imale svoje predstavnike u općinskim tijelima vlasti. To je značilo kako sastav općinske skupštine, samo nekoliko mjeseci nakon održavanja izbora, ne odgovara stvarnom političkom raspoloženju većine stanovništva općine. Stoga su brojni odbornici, izabrani na kandidatskim listama SKH-

²⁷ D. A., „Hrvatska je i naša domovina“, *Večernji list (VL)*, Zagreb, 17. lipnja 1990.; J. K. [Josip Kreković], „Pružiti ruku prijateljstva“, *Vjesnik*, Zagreb, 17. lipnja 1990.; S. Ristić, „Nećemo trpeti laži i podvale“, *Politika*, Beograd, 17. juni 1990.; O djelovanju SDS-a vidi u N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, na više mjesta.

²⁸ A. ERJAVEC, *Pakrac*, 11.

²⁹ HMDCCR, ZPI, RH/MUP/PUPS/PP Pakrac, br. 511-22-30-04/1-VT-14/98., „Kronologija događaja na području III. PP Pakrac 1991.-1995. od 3. lipnja 1998., 2.

³⁰ A. ERJAVEC, *Pakrac*, 8.-13.

SDP-a, SS-a ili kao nezavisni kandidati ubrzo, a na temelju etničke pripadnosti, pristupili SDS-u ili HDZ-u. Time je došlo do promjene političkih odnosa u pakračkoj skupštini pa je čelnik izvršnog vijeća Čedomir Bojčić, početkom lipnja 1991., javno ustvrdio kako skupštinu karakterizira primjetna podjela na tri međusobno suprotstavljena bloka i to: „Srpski demokratski blok, Hrvatski demokratski blok i Blok lijevo orijentiranih“.³¹ Blokovi su formirani i prije ovog Bojčićevog istupa pa je SDS zapravo, u skladu s ranije navedenom etničkom pripadnosti izabranih skupštinskih odbornika, zadobio većinu u skupštini. Ona, ipak, nije bila apsolutna jer se, pored hrvatskih odbornika, niti svi odbornici SKH-SDP-a, SS-a ili nezavisni kandidati nisu pridružili SDS-u ili HDZ-u (primjerice, predsjednik skupštine Božić). Njihov je plan bio da se političkim manevriranjem između dvaju etničkih blokova zadrži vlast.

Hrvatsko-srpska sukobljavanja na području pakračke općine intenziviraju se upravo od ljeta 1990., dakle, u trenutku kada dolazi do izraženijeg političkog homogeniziranja obiju etničkih zajednica. Glavnog uzročnika sve vidljivijeg pogoršanja odnosa između Hrvata i Srba treba tražiti u djelovanju općinske organizacije SDS-a. Naime, upravo u ljeto 1990. hrvatske vlasti započinju s radom na ustavnim promjenama koji je u prvoj etapi doveo do zamjene službenih republičkih simbola (izbacivanje dotadašnjih socijalističkih obilježja te uvođenje novih), a u konačnici završen usvajanjem novog hrvatskog Ustava. Svim ovim postupcima SDS se usprotivio smatrajući ih uperenim protiv Srba u Hrvatskoj, opravdavajući takav stav usporedbom novih hrvatskih vlasti s ustaškim režimom iz razdoblja Nezavisne Države Hrvatske (NDH). Pakrački SDS intenzivirao je takvo djelovanje tijekom srpnja 1990. pa je ključna poruka na njihovim skupštinama bila ona da su Srbi, kao i za vrijeme Drugog svjetskog rata, ponovno ugroženi.³² Ovakvim djelovanjem SDS je nastojao ostvariti nacionalističku homogenizaciju među tamošnjim Srbima.

Prvi istaknutiji incident dogodio se upravo u vrijeme održavanja prve veće skupštine HDZ-a u Pakracu, 19. kolovoza 1990. Okupljene pristaše te stranke, nakon završetka skupštine, namjeravali su na zgradu općinske skupštine izvjesiti novu hrvatsku zastavu (s povijesnim grbom). Tomu se usprotivila skupina od nekoliko stotina Srba, koji su i ranije stalnim povocima te povremenim bacanjem kamenja prekidali skupštinu HDZ-a. Uzavrelu atmosferu, koja je u jednom trenutku umalo dovela i do fizičkog obračuna, spriječila je policija.³³ Okupljeni Srbi bili su naoružani pištoljima, ručnim bombama i

³¹ M. Vitanović, „Čudna atmosfera manje smeta privatnicima“, *Bjelovarski list (BL)*, Bjelovar, 6. lipnja 1991.

³² HMDCCR, ZPI, RH/MUP/PUPS/PP Pakrac, br. 511-22-30-04/1-VT-14/98., Kronologija događaja na području III. PP Pakrac 1991.-1995. od 3. lipnja 1998., 4.

³³ HMDCCR, ZPI, RH/MUP/PUPS/PP Pakrac, br. 511-22-30-04/1-VT-14/98., Kronologija događaja na području III. PP Pakrac 1991.-1995. od 3. lipnja 1998., 5.; D. A., „Srbi u Hrvatskoj

noževima. Promatrač JNA konstatirao je srpsku „odlučnost u suprotstavljanju politike nove hrvatske vlade“, odnosno spremnost „da po cenu života a i upotrebe vatrenog oružja i drugog oružja spreči isticanje hrvatske zastave na SO [skupštinu općine – op. I. M.] Pakrac“. ³⁴ Postupak pakračkih Srba bio je nešto više od pukog protivljenja isticanju jedne zastave, a takvo raspoloženje je u idućim mjesecima samo jačalo.

Idućeg mjeseca tezu o ugroženosti Srba u Hrvatskoj jasno su oblikovali visoki predstavnici SPC-a u Hrvatskoj, a za mjesto njezina izricanja izabrali su upravo Pakrac. Naime, 13. rujna 1990. u organizaciji prvog čovjeka Slavonske eparhije, episkopa Lukijana, u gradu je održan sastanak predstavnika svih eparhija SPC-a iz Hrvatske. Episkopi su ustvrdili kako SPC „u Hrvatskoj živi i djela pod veoma otežanim, gotovo okupacijskim uslovima i da je srpski narod u Hrvatskoj [...] izložen negdje manjem, a negdje većem političko-policijskom pritisku“. ³⁵ Velikodostojnici SPC-a za takav položaj hrvatskih Srba odgovornim su smatrali „današnji aparat Hrvatske“ te su, kao razlog svog okupljanja, naveli prosvjed „protiv ugrožavanja i ugnjetavanja srpskog pravoslavnog naroda u Hrvatskoj“. ³⁶ Pakrački skup čelnika SPC-a iz Hrvatske naišao je na veliki odjek u srbijanskim medijima, koji su ga, u potpunom suglasju s njegovim organizatorima, javnosti predstavili kao prosvjed zbog ugrožavanja Srba u Hrvatskoj. ³⁷ Sam, pak, episkop Lukijan nametnuo se kao najistaknutiji promicatelj navodno dominantno srpskog političkog i kulturnog identiteta cjelokupnog zapadnoslavonskog područja. Ubrzo je u Pakracu organizirao proslavu 300. godišnjice dolaska Srba u ta područja te, indikativno, i obilježavanje „530-te godišnjice vladavine Slavonijom Despota Vuka Brankovića (unuka Đorđa Smederevca)“. ³⁸ Tako su se i u tom dijelu Hrvatske sve intenzivnije počeli pojavljivati srpski nacionalistički simboli. Naime, prilikom obilježavanja spomenutih događaja zabilježeni su slučajevi korištenja vatrenog oružja, a prodavane su „četničke kokarde, majice s likom

su ravnopravni“, *VL*, 20. kolovoza 1990.; „Vijesti – Kosovizacija Hrvatske nije uspjela“, *Vjesnik*, 20. kolovoza 1990.

³⁴ *Dokumenti*, knjiga 1, Dokument br. 15, Izvješće Organa bezbednosti Komande 265. mtr. Organu bezbednosti 32. korpusa OS SFRJ o pobuni naoružanih Srba u Pakracu koji nisu dopustili da se na zgradu Skupštine općine i zgradu policije izvjesi hrvatska zastava te u okolnim selima postavljaju barikade od 19. kolovoza 1990., 46.

³⁵ HDA, Ured Predsjednika Republike Hrvatske/Pismohrana (UPRH/P), Fascikl (F) 1, Crkve – Srpska pravoslavna crkva, Saopštenje za javnost sa konferencije srpskih pravoslavnih episkopa i sveštenstva sa teritorije Republike Hrvatske od 13. septembra 1990.

³⁶ *Isto*.

³⁷ Dragan Hadži Antić, „Protest zbog ugrožavanja srpskog naroda u Hrvatskoj“, *Politika*, 15. septembra 1990.

³⁸ HDA, KOVZ, Opći spisi (OS), br. 31/1990., Zabilješka o proslavi 300-godišnjice seobe Srba u Pakracu od 21. rujna 1990.

Vuka Draškovića, kazete s četničkim pjesmama i dr.³⁹ Sve spomenuto jasno je upućivalo na daljnju nacionalističku homogenizaciju među pakračkim Srbima koja je vodila prema pobuni protiv hrvatske vlasti.

Pokušaj institucionalnog raskida s hrvatskim ustavno-teritorijalnim okvirom ostvaren je osnivanjem posebnih srpskih teritorijalnih autonomija. Naime, još u drugoj polovici svibnja 1990. radikalni Srbi u sjevernoj Dalmaciji, predvođeni Milanom Babićem, osnovali su novu Zajednicu općina sjeverne Dalmacije i Like. Ona je potkraj iste godine prerasla u Srpsku autonomnu oblast (SAO) Krajinu. Krajnja namjera ovih koraka sastojala se u izdvajanju tih područja iz sastava Hrvatske. Stoga je, kao reakcija na usvajanje ustavnih amandmana, vodstvo SDS-a potkraj kolovoza i početkom rujna 1990. održalo posebno izjašnjavanje o srpskoj autonomiji u Hrvatskoj.⁴⁰ Njime se nastojala postići potrebna legitimizacija secesije. Ono je provedeno i na području zapadne Slavonije.⁴¹ Prema čelniku Regionalnog odbora SDS-a za Slavoniju, koordinacijskog tijela koje je okupljalo predstavnike svih općinskih odbora stranke s područja Slavonije, Iliji Sašiću, cilj projekta srpske autonomije bio je, kako je naveo, „ako Hrvatska istupi iz Jugoslavije, to će onda verovatno biti politička, a po svoj prilici i teritorijalna [autonomija]“.⁴² Džakula je bio još izravniji. „Ako Hrvatska istupi iz Jugoslavije, a ona svakodnevno radi na tome“ – izjavio je – „Srbi će istupiti iz Hrvatske.“⁴³ Opredjeljenje srpskog stanovništva pakračke općine za taj projekt bilo je vidljivo i ranije. Prema Milanu Babiću, primjerice, raspoloženje tamošnjih Srba za priključenjem tada još Zajednici općina sjeverne Dalmacije i Like, bilo je veliko.⁴⁴ Izjašnjavanje, kada je do njega došlo, provedeno je potkraj kolovoza 1990., u organizaciji mjesnih odbora SDS-a.⁴⁵ U Pakracu je ono provedeno u prostorijama mjesnih zajednica te sjedištu Slavonske eparhije, a prošlo je bez incidenata.⁴⁶ Prema različitim izvorima za srpsku teritorijalnu autonomiju izjasnilo se između de-

³⁹ HDA, UPRH/P, F 21, Republika Hrvatska/Ministarstvo unutarnjih poslova/Služba državne sigurnosti (RH/MUP/SDSI), br. 1131/12, Informacija o protestnom mitingu u selu Banski Grabovac i proslavi „300 godina seobe Srba“ u Pakracu te ostala sigurnosno značajna saznanja od 2. listopada 1990.

⁴⁰ N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 65., 72.-73., 75., 85., 94.

⁴¹ P. Stanivuković, „Srpska sela na nogama“, *Večernje novosti (VN)*, Beograd, 21. avgusta 1990.

⁴² *Isto*.

⁴³ ISTI, „Ne plaše se pretnji“, *VN*, 17. avgusta 1990.

⁴⁴ „Knin zasad ne odustaje“, *Vjesnik*, 28. lipnja 1990.

⁴⁵ HMDCDR, ZPI, RH/MUP/PUPS/PP Pakrac, br. 511-22-30-04/1-VT-14/98., *Kronologija događaja na području III. PP Pakrac 1991.-1995.* od 3. lipnja 1998., 5.

⁴⁶ HDA, UPRH/P, F 21, RH/MUP/SDSI, Informacija od 27. kolovoza 1990.

vet i deset tisuća tamošnjih Srba.⁴⁷ Radilo se o, otprilike, trećini ukupnog stanovništva pakračke općine. Hrvatsko ministarstvo pravosuđa izjašnjavanje o srpskoj autonomiji ocijenilo je nelegalnim. S druge strane, ono je od SDS-a u zapadnoj Slavoniji ocijenjeno kao čin kojim je projekt stvaranja srpske teritorijalne autonomije dobio potreban legitimitet.

Pakračka organizacija SDS-a, stoga, niti nacrt novog hrvatskog Ustava nije smatrala prihvatljivim. Ključna zamjerka bila je izbjegavanje spominjanja jugoslavenske države u njemu: „U Ustavu nema pomena Jugoslavije, osim u kontekstu da će Republika Hrvatska do novog sporazuma jugoslavenskih republika ostati u sastavu SFRJ, što nije dovoljno, jer se srpski narod u Hrvatskoj vidi jedino u okviru Jugoslavije“.⁴⁸ Uopće, ustavni nacrt je od strane pakračkih Srba ocijenjen dokumentom prepunim asocijacija na razdoblje NDH. Tako je članak tog nacrta, u kojem se definiraju grb i zastava Republike Hrvatske odbaćen pod obrazloženjem kako su se „pod grbom i zastavom koji se prezentira na usvajanje u NDH [...] vršila krvoprolića i genocid nad Srbima“.⁴⁹ Prijedlog nove upravne podjele na županije asociirao ih je na to „da su u NDH postojale neke župe po civilnoj i vojnoj strukturi“, a određenje predsjednika republike kao državnog poglavara „treba da se briše“, kako je istaknuto, i to jer „taj naziv povjesno lošo zvuči, poglavar je naziv blizu nazivu poglavnik, a to je bilo u NDH“.⁵⁰

Spremnost Srba u Pakracu za otvoreni sukob u Zagrebu nalazimo i u događanjima u tom gradu u razdoblju od rujna do studenog 1990. Naime, hrvatske vlasti su, suočene sa sve agresivnijim držanjem dijela Srba započele jačati svoje policijske snage. Spomenuto jačanje podrazumijevalo je, između ostalog, bolje opremanje postrojbi naoružanjem te njihovo kadrovsko pojačanje. U sklopu provedbe tih mjera, u rujnu 1990. određeno je oduzimanje dvije trećine naoružanja pričuvnog sastava iz svih stanica javne sigurnosti, kako bi se njime opremile snage djelatnog sastava policije.⁵¹ Stoga su iz bjelovarskog policijskog središta podređenim postajama naredili da se tijekom 29. rujna 1990. ili tijekom nastupajuće noći dopremi oružje pričuvnog sastava. Takvo

⁴⁷ HMDCDR, ZPI, RH/MUP/PUPS/PP Pakrac, br. 511-22-30-04/1-VT-14/98., Kronologija događaja na području III. PP Pakrac 1991.-1995. od 3. lipnja 1998., 5.; „Protiv – 250 glasova“, *VL*, 30. kolovoza 1990.

⁴⁸ Sabor Republike Hrvatske (SRH), Zagreb, Sabor 1990.-1992. (S 1990.-1992.), Komisija za ustavne promjene (KUP), RH/Općinska skupština Pakrac/Zajednička sjednica, Klasa: 021-05/90-01/13, Ur. br. 2162-01-90-18, Zaključak od 19. prosinca 1990., Prilog: Primjedbe Mjesnog odbora Srpske demokratske stranke od 15. prosinca 1990.

⁴⁹ SRH, S 1990.-1992./KUP, Klasa: 012-02/90-01/03, Ur. broj: 0-90-10617, RH/Općina Pakrac/Mjesna zajednica Japaga, br. 24/90., Zapisnik sa zajedničke sjednice od 12. prosinca 1990.

⁵⁰ *Isto*.

⁵¹ N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 83.

naređenje proslijeđeno je i policijskoj stanici u Pakracu. Dodatni razlog za ovakav zahtjev pronađen je i u činjenici da je prilikom proslave obilježavanja 300. godišnjice srpske seobe u gradu i okolici bilo dosta pucnjave. Policijska postrojba za posebne namjene poslana je u Daruvar kako bi, u slučaju potrebe, intervenirala. Načelnik pakračke policije, Jovo Vezmar, odbio je izvršiti naređenje, pod izgovorom kako bi to moglo izazvati dodatne nemire u gradu te kako nema tehničkih mogućnosti za takav korak. Zahtjev iz Bjelovara je odmah, očito od strane nekog iz same stanice, proslijeđen pakračkom SDS-u te je ona ubrzo bila okružena s nekoliko stotina naoružanih Srba, a došlo je i do pucanja. U postaju je došao i Džakula, koji je smirivanje svojih sunarodnjaka uvjetovao jamstvima da oružje pričuvnog sastava ostane u Pakracu. I lokalno izvršno vijeće pridružilo se Džakulinu zahtjevu. Ono je ubrzo i stiglo, i to najprije usmenim putem iz Bjelovara, a potom u obliku telefaksa i iz Zagreba. Vijesti o tome malo su smirile situaciju, no do konačnog razilaženja okupljenih Srba došlo je tek dva sata nakon ponoći. Iza svega je stajala općinska organizacija SDS-a; njezini čelnici upozorili su kako su „svi prilazi SJS [stanici javne sigurnosti] pod kontrolom njihovih osmatrača, te da će po svaku cijenu osujetiti pokušaj odnošenja oružja“ jer „da je to oružje općinsko, a ne republičko i da zbog toga neće dozvoliti da se ono odnosi iz općine“.⁵² Prema nekim informacijama, predsjedniku općinske skupštine, Božiću, zapriječeno je „vješanjem, ako oružje iz Pakraca ode“.⁵³ Na kraju je, između vlasti u Zagrebu i mjesnih vlasti, dogovoreno kako će oružje ostati u Pakracu, a općinsko čelništvo je zajamčilo kako ono neće biti oduzeto iz policijske stanice.⁵⁴ Naoružanje pričuvnog sastava pakračke policije tako je, zapravo, ostalo na dohvat ruke pobunjenicima.

Spomenuti incident važan je iz nekoliko razloga. Najprije, on je pokazao kako dobar dio pakračkih Srba, na čelu s tamošnjim SDS-om, više ne priznaje odluke vlasti iz Zagreba te da je u obranu takvog stava spreman uporabiti i vatreno oružje. Dalje, pokazalo se kako je lojalnost dobrog dijela rukovodstva pakračke policije (pogotovo njezina načelnika Vezmara) vlastima u Zagrebu vrlo upitna. Bilo je vidljivo i kako središnje hrvatske vlasti još ne pomišljaju na radikalnan obračun sa sve prisutnijom srpskom pobunom, sada i u zapadnoj Slavoniji. Konačno, ovaj događaj pokazao je i kako je Izvršno vijeće općine pod punom kontrolom SDS-a. Ono se, kako je napomenuto, pridružilo Džakulinom zahtjevu za jamstvom, a postupak Ministarstva unutarnjih poslova

⁵² HDA, UPRH/P, F 21, RH/MUP/SDSI, br. 1131/12, Informacija o protestnom mitingu u selu Banski Grabovac i proslavi „300 godina seobe Srba“ u Pakracu te ostala sigurnosno značajna saznanja od 2. listopada 1990.

⁵³ D. A., „Općina u političkoj ekstazi“, *PV*, 22. listopada 1990.

⁵⁴ ISTI, „Oružje ostaje u Pakracu“, *PV*, 22. listopada 1990.

ocijenilo je „neprimjerenim trenutku“.⁵⁵ Kritici vlasti u Zagrebu pridružio se i saborski zastupnik SKH-SDP-a Petar Džodan, ocjenivši kako njezini potezi „ne idu u prilog njenoj afirmaciji“, tj. vode „u bezumlje“.⁵⁶

Iskazano srpsko protivljenje službenim hrvatskim simbolima, prilikom skupštine HDZ-a u Pakracu, u kolovozu 1990., ponovljeno je i potkraj studenog iste godine. Naime, na praznik Dan republike (29. studenog), na nekoliko mjesta u gradu bila je izvješena samo službena jugoslavenska zastava, no u prijedpodnevnim satima na zgrade policije i željezničke stanice te na kran jedne dizalice koja se nalazila u blizini izvještene su službene hrvatske zastave. Ovo su Srbi ocijenili provokacijom; počeli su se okupljati u gradu, skinuli su hrvatsku zastavu sa željezničke stanice, donijeli ju pred općinsku zgradu, propucali vatrenim oružjem te zapalili.⁵⁷ Prosvjednici, njih nekoliko stotina, podijelili su se zatim u nekoliko manjih skupina, a pripadnici jedne od njih su ispalili nekoliko hitaca na policijsku postaju; intervenirala je policijska postrojba za posebne namjene iz Zagreba, prije čijeg dolaska su se napadači razbježali. Idućeg dana, 30. studenog, propucana je i službena zastava Republike Hrvatske na spomenutom kranu.⁵⁸ Odmah zatim objavio se i beogradski dnevnik *Politika* navodeći da na području pakračke općine, „pretežno nastanjenom srpskim življem“, kako je prenio beogradski dnevnik *Politika*, isticanje hrvatske zastave predstavlja običnu provokaciju: „Prvi put je to bilo prošlog leta na osnivačkoj skupštini HDZ za Pakrac, drugi put za vreme centralne proslave 300 godina seobe Srba i treći put sada“.⁵⁹ Općinska skupština također se pridružila kritikama vlasti iz Zagreba; republičko ministarstvo unutarnjih poslova optuženo je kako nastavlja s postupcima koji nisu „u skladu sa razmišljanjima Pakračana“ te izazivaju „zebnju, ogorčenje i strah“.⁶⁰

Dominacija u općinskim tijelima vlasti predstavljala je važan izvor snage SDS-a u pakračkoj općini. Naime, još u siječnju 1990., lokalnim vlastima je stigao zahtjev episkopa Lukijana i devet njegovih svećenika, u kojem se tražilo da se na cijelom području općine Pakrac, uz latinične postave i ćirilčni javni natpisi.⁶¹ Zahtjev za uvođenjem dvojezičnosti na području općine razmatran je, vjerojatno uslijed dinamičnosti političkih događaja, tek u drugoj polovici iste godine. Zahtjevu je udovoljeno te je općinska skupština najpri-

⁵⁵ ISTI, „Specijalci čekali u Daruvaru“, *PV*, 22. listopada 1990.

⁵⁶ ISTI, „Oružje ostaje u Pakracu“, *PV*, 22. listopada 1990.

⁵⁷ HDA, UPRH/P, F 21, RH/MUP/SDSI, br. 2205/3, Presjek sigurnosno značajnijih saznanja o događajima u Pakracu 29. 11. 1990. od 11. prosinca 1990.

⁵⁸ D. A., „Specijalci došli i otišli“, *PV*, 20. prosinca 1990.

⁵⁹ D. E. [Dušan Ećimović], „Šahovnica na stanici milicije“, *Politika*, 4. decembra 1990.

⁶⁰ D. A., „Zašto se MUP ne drži dogovora“, *PV*, 28. prosinca 1990.

⁶¹ ISTI, „Televizijski program i ćirilica“, *PV*, 30. siječnja 1990.

je početkom srpnja 1990. usvojila posebnu odluku kojom je određeno da se nazivi naseljenih mjesta na području općine ispisuju, kako je navedeno, na hrvatskom ili srpskom jeziku i to latiničnim pismom i ćiriličnim pismom.⁶² Odluka je u studenom 1990. dopunjena i odredbama prema kojima se u ukupno 28 mjesta nazivi naselja ispisuju i ćiriličnim pismom te u ukupno pet mjesta nazivi naselja ispisuju i na talijanskom jeziku.⁶³ Ispostavilo se, međutim, kako je odluka pakračke općinske skupštine nezakonita pa je nadležna Republička inspekcija za ceste u siječnju 1991. zabranila ispisivanje tabli s nazivima naselja na latiničnom i ćiriličnom pismu.⁶⁴ Nezakonitost se sastojala u nepoštivanju hrvatskog Ustava; naime, njime je za službeno pismo u Republici Hrvatskoj određeno latinično pismo, uz mogućnost da se na područjima većinski naseljenim etničkim manjinama koriste i druga pisma, pa tako i ćirilica, ali uz postojanje odnosnog zakonskog rješenja. Stoga je lokalnim vlastima zabranjeno postavljanje natpisa na ćiriličnom pismu i to iz razloga jer je odluka pakračke skupštine bila neustavna sve „dok se ne donese taj posebni zakon, u Republici Hrvatskoj u službenoj je uporabi hrvatski jezik i latinično pismo“.⁶⁵ Korak dalje u nepoštivanju hrvatskog Ustava, učinjen je u veljači 1991. kada je donesena odluka da se na zgradi općinske skupštine izvjesi čak tri zastave, i to, pored službenih simbola Jugoslavije i Republike Hrvatske, i zastava Republike Srbije.⁶⁶ Donošenjem odluka o nazivima naselja iz srpnja i studenog 1990. te pogotovo odlukom o isticanju zastave Republike Srbije iz veljače 1991. lokalne pakračke vlasti pokazale su kako se ne namjeravaju previše obazirati na hrvatske zakone.

Čelnik pakračkog SDS-a Džakula je u drugoj polovici listopada 1990. hrvatskim medijima izjavio kako su on i njegovi sunarodnjaci spremni da se suoče sa „svima onima koji tvrde da postoji nekakav takozvani ‘slavonski model’ destabilizacije Hrvatske“.⁶⁷ Tome je dodao kako „slavonski korpus SDS-a

⁶² „Može i ćirilicom“, *PV*, 26. srpnja 1990.

⁶³ Ministarstvo pravosuđa Republike Hrvatske (MPRH), Zagreb, Ministarstvo pravosuđa i uprave Republike Hrvatske (MPURH), Klasa: 021-05/91-01/02, Predmet: Općina Pakrac – provođenje odluke o dopuni odluke o naseljima, Prilog: Općinska skupština Pakrac (OSP), Klasa: 015-07/90-01/07, Ur. broj: 2162-01-90-1, Odluka o dopuni Odluke o naseljima od 27. studenog 1990.

⁶⁴ MPRH/MPURH, Klasa: 021-05/91-01/02, Predmet: Općina Pakrac – provođenje odluke o dopuni odluke o naseljima, Prilog: RH/OSP/Izvršno vijeće, Klasa: 020-05/91-01/14, Ur. broj: 2162-02-91-1, Zahtjev za obrazloženjem od 19. siječnja 1991.

⁶⁵ MPRH/MPURH, Klasa: 021-05/91-01/02, Predmet: Općina Pakrac – provođenje odluke o dopuni odluke o naseljima, Prilog: Republika Hrvatska/Ministarstvo prometa i veza/Inspekcija cestovnog prometa i cesta, Klasa: 040-01/91-01/03, Ur. broj: 535-91-2/1, Objašnjenje od 8. veljače 1991.

⁶⁶ A. ERJAVEC, *Pakrac*, 15.

⁶⁷ J. K., „Pakrac postaje ‘štab’ SDS-a“, *Vjesnik*, 20. listopada 1990.

smatra da to područje ne može i ne treba biti Kninska krajina ili Banija⁶⁸. Ukoliko je pod navedenim konstatacijama podrazumijevao stvaranje srpske teritorijalne autonomije na području zapadne Slavonije, onda se može zaključiti kako nije govorio istinu. Naime, kraj 1990. te početak 1991. bili su obilježeni uznapredovalim procesom ustroja srpskih teritorijalnih autonomija u Hrvatskoj. U drugoj polovici prosinca 1990., u Kninu je proglašena SAO Krajina, koja je obuhvaćala nekoliko sjevernodalmatinskih općina, a kojoj su se mogle priključiti i druge općine te naselja s većinskim srpskim stanovništvom, nakon što bi se provelo izjašnjavanje. U prvoj polovici siječnja 1991. u Šidskim Banovcima usvojena je posebna *Deklaracija o suverenoj autonomiji srpskog naroda Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema*, što je bio uvod u nastanak SAO Slavonije, Baranje i Zapadnog Srijema, do čega je došlo u rujnu 1991., pa je i u istočnoj Slavoniji došlo do ustroja srpske teritorijalne autonomije. Hrvatske vlasti obje su proglasile neustavnim i nelegalnim, no to nije spriječilo njihove tvorce da nastave rad na njihovom daljnjem učvršćenju.⁶⁹

Zapadna Slavonija bila je treće hrvatsko područje gdje je došlo do odvijanja sličnog procesa. Početkom studenog 1990., zahvaljujući čvrstom stavu novogradiških i novskih lokalnih vlasti, vlasti u Zagrebu te organizacijskim slabostima tamošnjeg SDS-a, pokušaj osnivanja posebne okučanske općine doživio je neuspjeh. Stoga su njegovi tvorcima, mjesna organizacija SDS-a te političko rukovodstvo okučanske mjesne zajednice najavili kako postoji pripojenja tog područja „nekoj drugoj susednoj opštini“.⁷⁰ Usprkos spomenutoj neodređenosti nije bilo teško pretpostaviti da se misli upravo na općinu Pakrac gdje je srpsko stanovništvo predstavljalo relativnu većinu stanovništva te u kojoj je odnos snaga u općinskim tijelima vlasti – sa službenom većinom nezavisnih odbornika ili onih SKH-SDP-a, koji su, zapravo, nastupali kao odbornici SDS-a – išao na ruku srpskim nastojanjima. Inicijativa je za cilj, dakle, imala ustanovljenje Pakraca „kao glavnog gospodarskog, političko-administrativnog i kulturnog središta za sva srpska sela koja su dosad bila pod općinskom kapom Novske, Slavonske Požege, Kutine, Nove Gradiške“.⁷¹ Postizanje tog cilja otvorilo bi nove mogućnosti: time bi došlo do stvaranja uvjeta za još jednu „teritorijalnu cjelovitost Srba u Hrvatskoj“, tj. ustanovljenje nove „pokrajine“, u čiji sastav bi, dakle, pored šire pakračke okolice, trebala biti uključena i područja općina Podravska Slatina, Grubišno Polje i Daruvar, a koja bi „završavala u selu Rajiči i tako izravno bila povezana s Bosnom i Banijom i preko nje s Kninom“.⁷²

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 93.-95., 107.-108.

⁷⁰ P. K., R. S., „Traže povratak opštine“, *Politika ekspres (PE)*, Beograd, 7. oktobra 1990.

⁷¹ J. K., „Pakrac – slavonska srpska metropola“, *Vjesnik*, 20. siječnja 1991.

⁷² Isto.

Ustanovljenje autonomne srpske jedinice u zapadnoj Slavoniji bio je najvažniji projekt tamošnjeg SDS-a. Potkraj 1990. te početkom 1991. uočeno je kako se Pakrac sve češće počinje proglašavati „najjačom srpskom centralom u Slavoniji“, a ogranci SDS-a „u pet-šest slavonskih i bilogorskih gradića“ pokazivati „živahnu i sinhroniziranu aktivnost“. ⁷³ Spomenuta aktivnost bila je usmjerena na prvu etapu u stvaranju zapadnoslavonske teritorijalne jedinice: priključenja okolnih područja novske, novogradiške i slavonskopožeške općine pakračkoj kao njezinom zametku, tj. njezinoj pripremi „da veličinom i brojem stanovnika postane trostruko veće općinsko područje“. ⁷⁴ Najave tih aktivnosti mogle su se primijetiti i ranije u onim područjima za koja je planirano da postanu dijelom proširene pakračke općine. Primjerice, slavonskopožeški općinski odbor SDS-a upozorio je još potkraj kolovoza 1990. tamošnje lokalne vlasti kako, „ukoliko se nastavi ovakva represija redarstva prema Srbima na području općine“, planira u program staviti „provođenje referenduma među srpskim stanovništvom u selima od Opršenca do Kantrovaca i ispod Babje gore radi izdvajanja u općinu Pakrac gdje živi većinsko srpsko stanovništvo“. ⁷⁵ Kako je već spomenuto, neuspjeh u osnivanju okučanske općine također je doveo do najave priključenja tog područja pakračkoj općini. ⁷⁶ Konačno, određeno je da se to novo izjašnjanje srpskog stanovništva provede u drugoj polovici siječnja 1991. ⁷⁷ Najava održavanja izjašnjavanja za pripojenje općini Pakrac bila je popraćena već poslovičnim objašnjenjem prema kojemu se ono vrši kao nužna mjere zaštite navodno ugroženog srpskog stanovništva. Primjerice, ogranci SDS-a u pet seoskih naselja kamenskog kraja u slavonskopožeškoj općini izjašnjanje su smatrali pokušajem „da nađu način kako bi se zaštitili“ jer se, navodno, „skrnave svetinje i groblja, pale zastave i kuće, skrnave i ruše spomenici revoluciji“. ⁷⁸

Izjašnjanje o pripojenju općini Pakrac provedeno je 20. siječnja 1991. Na području općine Novska ono je provedeno u mjesnim zajednicama Rajić, Radenovci, Rajčići, Mlaka, Brezovac, Lovska, Kričke, Bair i Popovac. Od ukupno 1.459 glasača njih 1.394 ili 89.7% opredijelilo se za pripojenje pakračkoj općini. ⁷⁹ Na području novogradiške općine izjašnjanje je provedeno

⁷³ Isto.

⁷⁴ ISTI, „Pakrac postaje ‘štab’ SDS-a“, *Vjesnik*, 20. listopada 1991.

⁷⁵ J. S., „Razvoj događaja ovisi o potezima vlasti“, *PV*, 4. rujna 1990.

⁷⁶ P. K., R. S., „Traže povratak opštine“, *PE*, 7. oktobra 1990.

⁷⁷ *Dokumenti*, knjiga 2, Dokument br. 54, Odluka Mjesne zajednice Okučani o raspisivanju referenduma za odcjepljenje od općine Nova Gradiška i priključenje općini Pakrac od 13. siječnja 1991.

⁷⁸ R. S., „Žitelji pet srpskih sela žele da se pripoje Pakracu“, *Politika*, 19. januara 1991.

⁷⁹ MPRH/MPURH, Mjesne zajednice općine Novska, Rezultati referenduma za priključenje općini Pakrac, bez nadnevka.

u ukupno 26 mjesnih zajednica (31 naselje), ili samo jednom manje negoli je bio broj naselja koja su u srpnju 1990. dala podršku osnivanju okučanske općine. Od ukupno 6.588 izašlih glasača njih 6.542 ili 77% opredijelilo se za pripojenje pakračkoj općini.⁸⁰ Izjašnjavaње je istog dana provedeno i u pet seoskih naselja kamenskog kraja (Kamenski Vučjak, Striježevica, Sažije, Mijači i Kamenska), ali podatci o rezultatu nisu dostupni. Ipak, s pravom se može pretpostaviti kako su i mještani tih naselja izrazili podršku pripajanju općini Pakrac.⁸¹ Situacija u tim mjestima bila je napeta. Novinar zagrebačkog *Vjesnika*, u društvu lokalnog župnika, posjetio je početkom ožujka 1991. ta mjesta; u Orljavcu lokalni Srbi nisu dopustili da se izvjesi hrvatska zastava, a u Kamenskoj nisu se niti zaustavljali, i to, kako je navedeno, „kako bi izbjegli provokacije, ili nešto gore“.⁸² U Mijačima su uspjeli pronaći raspoloženog srpskog sugovornika u osobi izvjesnog Svetozara Prijjća. Ovaj im je izjavio da je politika izdvajanja tih slavonskopožeških mjesnih zajednica i njihovo pripajenje pakračkoj smišljeni plan SDS-a „zbog osnivanja autonomije i teritorijalne podjele Hrvatske, ako dođe do konfederacije“; Prijjć se, može se zaključiti, odlikovao trezvenim razmišljanjem jer je tome dodao kako je posve izvjesno da „Hrvatska neće dopustiti nikakve autonomije ni mijenjanje granica, kao ni Srbija sa Sandžakom“.⁸³ Samo izjašnjavaње o pripajanju pakračkoj općini provedeno je bez incidenata, ali kao i prilikom onog o autonomiji zabilježeno je kako su puštane „srpske borbene pjesme kao što su – ‘Marš na Drinu’, ‘Tko to kaže, tko to laže’“, a neka glasačka mjesta, kao, primjerice, ono u kino-dvorani u Okučanima, bila su obilježena zastavama Jugoslavije i Republike Srbije.⁸⁴

Organizatori izjašnjavaња na okučanskom području smatrali su kako njegovi rezultati „nedvosmisleno pokazuju volju građana za razvod braka s Novom Gradiškom i opredjeljenje stanovništva ovih sela za zajednički život s Pakracom“.⁸⁵ Samo dan nakon što je izjašnjavaње provedeno stoga su pakračkim općinskim vlastima podneseni zahtjevi za donošenjem službenih odluka

⁸⁰ MPRH/MPURH, Rezultati referenduma za pripajanje općini Pakrac, bez nadnevka.

⁸¹ MPRH/MPURH, „Zaključak o davanju mišljenja o pripajanju mjesnih zajednica kamenskog kraja za pripajanje općini Pakrac“, *Službeni vjesnik općine Pakrac (SVOP)*, Pakrac, 12. veljače 1991., 42.

⁸² Franjo Vondraček, „Zvona za obje vjere“, *Vjesnik*, 5. ožujka 1991.

⁸³ *Isto*.

⁸⁴ RH/MUP, Policijska uprava Brodsko-posavska (PUBP), br. 511-11-02-723/2-91, Obavijest od 21. siječnja 1991.

⁸⁵ HMDCCR, Općina Okučani (OO), Tekst pod naslovom Referendumom izglasali priključenje Pakracu, bez nadnevka.

o pripajanju.⁸⁶ Tamošnje Izvršno vijeće podržalo je zahtjeve za pripojenjem.⁸⁷ Njegov čelnik Čedomir Bojčić bio je pobornik inicijative o povećanju općine te je otvoreno simpatizirao s ciljevima SDS-a; nekoliko dana prije ove odluke na skupu Regionalnog odbora SDS-a u mjestu Sibenik u grubišnopoljskoj općini dao je podršku izjašnjavanju tvrdnjom kako „ljude nije na to natjerao luksuz nego nevolja“.⁸⁸ Ipak, konačnu ocjenu morala je donijeti pakračka općinska skupština, u kojoj su prevladavali složeni politički odnosi, tj. u kojoj je većinu imala grupacija odbornika srpske nacionalnosti (od kojih su neki bili članovi SDS-a, a drugi su, iako službeno odbornici SKH-SDP-a ili nezavisni, zapravo nastupali s pozicija SDS-a). Ona je, zajedno s drugim općinama u kojima su se odvijali slični procesi, od strane republičkih vlasti upozorena kako se svim organima državne i lokalne uprave te njihovim članovima i zaposlenicima izričito zabranjuje bilo koji oblik sudjelovanja u radnjama koje su za cilj imale teritorijalne promjene hrvatskog upravnog ustroja (odcjepljenja ili priključenja pojedinih mjesnih zajednica). Svako djelovanje u tom smislu smatralo se činom usmjerenim na ugrožavanje suvereniteta i ustavnog poretka Republike Hrvatske.⁸⁹ Skupštinska manjina, tj. hrvatski i drugi nesrpski odbornici usprotivili su se najavljenoj skupštinskoj sjednici koja je trebala raspravljati o zahtjevu ukupno 45 mjesnih zajednica za pripojenjem pakračkoj općini.⁹⁰ Taj korak nije doveo do uspjeha pa je 12. veljače 1991. pakračka skupština, na temelju glasova srpskih odbornika, dala pozitivno mišljenje o inicijativi i zahtjevu za pripajanjem općini, a konačna odluka je prepuštena Hrvatskom saboru.⁹¹ Svi sudionici smatrali su svoje stajalište ispravnim. Pakračke općinske vlasti, predsjedništvo skupštine, prebacilo je donošenje konačne odluke na republičke vlasti tvrdeći kako je njezin postupak (davanje pozitivnog mišljenja) donesen uz uvažavanje vrijedećih zakonskih odredbi te je, kako se vidi iz dopisa upućenog jednoj od mjesnih zajednica u kojoj je provedeno izjašnjavanje, sugerirala „Saboru Republike Hrvatske da i prilikom nove teritorijalne podjele Republike Hrvatske uzme u obzir i cijeni izraže-

⁸⁶ MPRH/MPURH, Mjesne zajednice okučanskog kraja, br. 2/91, Zahtjev od 21. januara 1991.

⁸⁷ „Širi se općina Pakrac“, *VL*, 5. veljače 1991.

⁸⁸ „Bez kontakta s vladajućom strankom“, *Grubišnopoljski list*, Grubišno Polje, 15. veljače 1991.

⁸⁹ MPRH/MPURH, Klasa: 023-05/91-01/26, Izvješće o funkcioniranju uprave u općini Pakrac, RH/MPU, Klasa: 021-04/90-01/09, Ur. broj: 514-04-02/1-91-7, Obvezatna instrukcija o radu i postupanju organa uprave od 18. siječnja 1991.

⁹⁰ „Izjašnjavanje mimo zakona“, *Borba*, Beograd, 11. februara 1991.

⁹¹ MPRH/MPURH, „Zaključak o davanju mišljenja o pripajanju mjesnih zajednica okučanskog kraja općini Pakrac“, *SVOP*, 12. veljače 1991., 41., „Zaključak o davanju mišljenja o pripajanju mjesnih zajednica kamenskog kraja općini Pakrac“, *SVOP*, 12. veljače 1991., 42.; D. A. „Telex – Pakrac“, *VL*, 13. veljače 1991.; D. Pejčinović, „Trideset šest naselja pristupa Pakracu“, *Politika*, 14. februara 1991.

nu volju građana“.⁹² Općinske vlasti iz Nove Gradiške, Novske i Slavonske Požege javno su se usprotivile namjeri pripajanje dijelova tih općina pakračkoj.⁹³ Zapadnoslavonski SDS je, opet, proširenje pakračke općine vidio samo kao prvi korak u stvaranju šire autonomne jedinice, tj. smatrano je kako se radi samo o jednom „od puteva kojim se može ići dalje [kao] jedini način da se spasimo od ove krvoločne najezde [...] i dum-dum demokratije“.⁹⁴ Ključno je, ipak, bilo pitanje legalnosti cjelokupnog postupka povećanja pakračke općine. U tom smislu, inicijative mjesnih zajednica u kojima je provedeno izjašnjavanje su od strane vlasti iz Zagreba proglašene protivne „Zakonu o područjima općina u SR Hrvatskoj, te nisu shodno tome zakonite, a teško i vrijedjaju Ustav Republike Hrvatske“ dok je pakračka skupština upozorena na čitav niz nezakonitosti koje nije spriječila, prije svega „na nužnost da zabrani organima općinske uprave odnosno čelnicima bilo koje ponašanje koje bi bilo na liniji izvršavanja označenih nezakonitih radnji“.⁹⁵ Može se, dakle, zaključiti kako cjelokupni postupak pripajanja većeg broja mjesnih zajednica pakračkoj općini te pozitivna mišljenja Izvršnog vijeća i općinske skupštine nisu bili zakoniti.

Pakrac u Krajini: događanja u gradu i okolici u veljači i ožujku 1991. i njihovi odjeci

Odluku o davanju pozitivnog mišljenja na odluke pojedinih mjesnih zajednica novogradiške, novske i slavonskopožeške općine o pripojenju pakračkoj tamošnje općinsko čelništvo pokušalo je ublažiti posebnim priopćenjem. U njemu se pozivaju članovi saveznog predsjedništva te republički čelnici na razvijanje konstruktivnog pristupa razrješenju krize u Jugoslaviji te uspostavu tolerantnog i argumentiranog dijaloga. U vezi s prilikama na pakračkom području općinsko čelništvo upozorilo je kako se stanje u državi negativno reflektira na situaciju u općini, posebno istaknuvši loš utjecaj medija. Čak je utvrđeno kako i „zaljevski rat“, iako „nije relativno blizu naši građani su protiv rata i očekuju što prije njegov prestanak“.⁹⁶ Na neizravan način konstatirana je i pojava sve izraženijih nacionalnih i vjerskih podjela među stanovništvom te njegovo sve češće posezanje za oružjem. Navedeno je kako „građani iz

⁹² MPRH/MPURH, Skupština općine Pakrac (SOP), Klasa: 021-05/91-01/18, Ur. broj: 2162-01-91-1, Dopis od 21. veljače 1991.

⁹³ „Neće dopustiti mijenjanje granica“, *Novljanski vjesnik (NV)*, Novska, 12. veljače 1991.

⁹⁴ „Bez kontakta s vladajućom strankom“, *GL*, 15. veljače 1991.

⁹⁵ MPRH/MPURH, Klasa: 023-05/91-01/26, Ur. broj: 514-04-01/4-91-1, Ocjena političko-sigurnosne situacije, s prijedlogom mjera od 14. ožujka 1991.

⁹⁶ SRH, S 1990.-1992., RH/OSP/Zajednička sjednica, Klasa: 021-05/91-02/06, Ur. broj: 2162-01-91-1, Zaključak od 12. veljače 1991.

svojih skromnih sredstava legalno i ilegalno nabavljaju oružje⁹⁷. Uočljivo je izbjegavanje navođenja pravog uzročnika pogoršanja stanja na području općine, tj. sve agresivnijeg djelovanja SDS-a. Drugačije nije niti moglo biti, ako se uzme u obzir činjenica dominacije te stranke u općinskim tijelima vlasti. Ocjena obavještajnog organa JNA još iz kolovoza 1990. bila je izravnija. Tu je navedeno kako su međunacionalni odnosi na području općine „dovedeni do usijanja“⁹⁸. Daljnjim djelovanjem SDS-a ta ocjena samo je dodatno dobivala na snazi.

Aktualnost navedene ocjene bila je, dakle, potpuno vidljiva u veljači i ožujku 1991. Dana 21. veljače iste godine hrvatski vrh učinio je prvi u nizu koraka koji su nedvosmisleno vodili osamostaljivanju Hrvatske. Sabor je usvojio rezolucije o prihvaćanju postupka za razdruživanje SFRJ te o zaštiti ustavnog poretka Republike Hrvatske.⁹⁹ Taj događaj odmah je potaknuo lokalni SDS na reakciju. Njegov čelnik Džakula, u društvu izvjesnog Drenka Gaćeše, u ranim jutarnjim satima 22. veljače 1991. posjetio je predsjednika općine Božića te mu uručio zahtjev 16 skupštinskih odbornika za sazivanjem hitne sjednice općinske skupštine, upravo u vezi s odlukom hrvatskog Sabora. Božić je odmah (u devet sati ujutro) sazvao sjednicu užeg općinskog vrha te je popustio pred pritiskom predsjednika izvršnog vijeća, Bojčića. On je svoja nastojanja za održavanjem sjednice obrazložio neraspoloženjem srpskog stanovništva odlukom Sabora, njegovom mogućom reakcijom na takvu odluku te tvrdnjom prema kojoj se proces razdruživanja jugoslavenske države „neće riješiti preko noći“¹⁰⁰. Sjednica je sazvana za poslijepodnevnih sati istog dana.¹⁰¹ Bojčić je prije sjednice općinske skupštine, u trinaest sati istog dana, organizirao i izvanrednu sjednicu izvršnog vijeća, na koju su se odazvali samo srpski članovi tog tijela (prisutan je bio i Božić). Prije početka rasprave pročitano je i priopćenje dvanaest mjesnih zajednica, u kojemu je zatraženo otpuštanje pristiglih pričuvnih policajaca hrvatske nacionalnosti, razoružanje nelegalno naoružanog civilnog stanovništva, pohrana tog oružja u skladište JNA u Doljanima te prestanak, kako je navedeno, militarizacije Republike Hrvatske. Sve navedeno očito je bilo u skladu s događanjima na višoj razini, tj. pritiskom JNA na hrvatski vrh u slučaju naoružanja pričuvnog sastava poli-

⁹⁷ Isto.

⁹⁸ *Dokumenti*, knjiga 1, Dokument br. 15, Izvješće Organa bezbednosti Komande 265. mtr. Organu bezbednosti 32. korpusa OS SFRJ o pobuni naoružanih Srba u Pakracu koji nisu dopustili da se na zgradu Skupštine općine i zgradu policije izvjesi hrvatska zastava te u okolnim selima postavljaju barikade od 19. kolovoza 1990., 46.

⁹⁹ A. ERJAVEC, *Pakrac*, 15.

¹⁰⁰ MPRH/MPURH, Klasa: 023-05/91-01/26, Izvješće o funkcioniranju uprave u općini Pakrac, Zapisnik sa desete sjednice predsjednika, podpredsjednika općinske skupštine te predsjednika njenih vijeća od 22. veljače 1991.

¹⁰¹ Isto.

cije te odjeka poznatog filma o naoružanju Republike Hrvatske, preko mjesnih ogranaka HDZ-a. Izneseni stavovi na raspravi pakračkog izvršnog vijeća bili su karakteristični za razmišljanja onih lokalnih dužnosnika ili skupštinskih odbornika srpske nacionalnosti koji su bili ili prikriveni članovi SDS-a ili su s njime simpatizirali. Tako je Kojo Garić ocijenio kako je nastalo stanje uzrokovano politikom „koju vodi republička Vlada. Smatra da treba osuditi rezolucije i očuvati jedinstvo Jugoslavije“, Mirko Pletikapa smatrao je kako je rezolucija o razdruživanju odraz volje „stranke na vlasti“ te da je „ishitrena“, Pero Rajčević izrazio je zabrinutost za sudbinu Jugoslavije te potrebu borbe „protiv svakog dokumenta koji razbija njezinu jedinstvenost i cjelovitost“, a Ljubica Miletić „misli da je donošenje rezolucija preudiciranje stvari. Donose se pod okriljem demokracije a smišljeno izazivaju nezadovoljstvo i stoga ih osudjuje“. ¹⁰² Stoga nije bilo nikakvo čudo što su saborske rezolucije oštro osuđene pod obrazloženjem kako „preudiciraju zbivanja, predstavljaju nerazuman čin koji izaziva nezadovoljstvo i razbija cjelovitost i jedinstvo Jugoslavije“. ¹⁰³

Sjednica svih triju vijeća pakračke skupštine održana je, kako je već spomenuto, istog dana, a prisustvovala su joj ukupno 52 odbornika što je činilo malo više od dvije trećine svih odbornika. ¹⁰⁴ Najprije se raspravljalo o temama koje su bile istovjetne raspravi članova izvršnog vijeća, tj. rezolucijama Hrvatskog sabora, problematici pričuvnog sastava lokalne policije, razoružanju nelegalno naoružanih pojedinaca te navodnog nezadovoljstva stanovništva općine programom Hrvatske televizije. Raspravom su dominirali srpski odbornici koji su iznosili sljedeće stavove: „Radovan Bojanić ističe da u buduće neće priznati ni jedno rješenje, ukoliko na pečatu bude grb Republike Hrvatske. [...] Rade Vučetić izjavljuje da je sramno naoružavati se protiv malog srpskog naroda, koji se osjeća ugrožen, te da nema povjerenja u Vladu [Republike Hrvatske] koja ne priznaje druge religije, već izvršava ono što joj naredi Vatikan. [...] Pero Bosanac: ‘Vrhovništvo je reklo svoje. Hoće da bude NDH.’ [...] Mirko Rusmir iznosi da se ponovno stvara genocid, skrojen pod popovskim mantijama, a na programu HTV-a [Hrvatske radio-televizije], može se samo vidjeti hrvatstvo. [...] Milan Radaković ne može prihvatiti odluke Sabora o rezolucijama, budući da su donesene izvan zakonskih odredbi, mimo svakog zakona ove Jugoslavije.“ ¹⁰⁵ Usprkos usuglašenom dnevnom redu pojedini srpski odbornici počeli su inzistirati i na drugoj, očito unaprijed

¹⁰² MPRH/MPURH, Klasa: 023-05/91-01/26, Izvješće o funkcioniranju uprave u općini Pakrac, Zapisnik sa 33. sjednice Izvršnog vijeća Općinske skupštine Pakrac od 22. veljače 1991.

¹⁰³ *Isto*.

¹⁰⁴ A. ERJAVEC, *Pakrac*, 16. Ukoliko nije posebno navedeno, svi daljnji podatci preuzeti su iz te knjige.

¹⁰⁵ *Isto*, 16.-17.

pripremljenoj, problematici. Tako se Vlado Marković izjasnio za pripajanje SAO Krajini „ukoliko se Republika Hrvatska odcijepi iz Jugoslavije, a hrvatski narod se već izjasnio“, a na tome je inzistirao i Ranko Šikanja istaknuvši kako je to nedvosmislena želja tamošnjih Srba.¹⁰⁶ Hrvatski odbornici suprotstavljali su se ovakvim tvrdnjama i zahtjevima, pokušavši smiriti sve izraženiju oštrinu rasprave. Predsjednik skupštine Božić pokušavao je lavirati između dviju struja te inzistirati na zakonitosti. No, u tom trenutku počinio je veću povredu skupštinskog statuta jer je dao riječ čelniku pakračkog SDS-a Džakuli, iako ovaj nije bio skupštinski odbornik. Džakula je podržao ideju o pripajanju općine SAO Krajini tvrdnjom „da ako se Hrvatska odcijepi od SFRJ, srpski narod u okviru SAO Krajine odcijepit će se od Hrvatske“.¹⁰⁷ Tada je došlo do prekida tijekom kojeg je pet odbornika napustilo sjednicu čime je njihov broj pao na manje od dvije trećine ukupnog broja odbornika. Na Božićev prijedlog ustrojena je posebna radna grupa od po dva odbornika iz svakog skupštinskog vijeća koja je predložila četiri točke o kojima su se odbornici trebali izjasniti (sadorske rezolucije, zaključci dvanaest mjesnih zajednica, pristupanje općine SAO Krajini i preimenovanje mjesne policijske stanice). Uslijedila su glasovanja. Sadorske rezolucije o pokretanju postupka razdruživanja te o zaštiti ustavnog poretka Republike Hrvatske odbačene su bez ijednog glasa protiv (četiri odbornika su bila suzdržana), a prijedlozi o povratku ukupnog broja policajaca na stanje iz svibnja 1990., demobilizaciji pričuvnog sastava policije, nemijenjanju službenih obilježja na policijskim odorama te o razoružanju ilegalno naoružanog stanovništva prihvaćene su (uz dva glasa protiv i dva odbornika koji su bili suzdržani). No, to je bio tek uvod. Božić je pokušao izjašnjavanja o priključenju općine SAO Krajini te preimenovanju policijske stanice prebaciti na iduću (redovnu) skupštinsku sjednicu, no prilikom glasovanja o tome doživio je poraz jer je od 41 odbornika, njih 26 bilo za, osam protiv, a 13 je bilo suzdržano. Nakon toga je pakračka skupština apsolutnom većinom odbornika usvojila odluke o pristupanju pakračke općine SAO Krajini (od 44 odbornika, njih 29 glasovalo je za, dva su bila protiv, a 13 suzdržanih) te odluke o preimenovanju policijske stanice u Pakracu u Okružni sekretarijat unutrašnjih poslova Pakrac (OSUP Pakrac) i njegovom podređivanju Sekretarijatu unutrašnjih poslova (SUP) SAO Krajine.¹⁰⁸

¹⁰⁶ *Isto*, 17.

¹⁰⁷ *Isto*, 18.

¹⁰⁸ *Isto*, 18.-19. Usporedi i HDA, UPRH/P/F 137, RH/MUP/Operativno dežurstvo, Broj: 511-01-35-D-5169/91, Informacija od 23. veljače 1991.; MPRH/MPURH, Klasa: 023-05/91-01/26, Izvješće o funkcioniranju uprave u općini Pakrac, RH/OSP/Zajednička sjednica, Klasa: 021-05/91-02/06, Ur. broj: 2162-01-91-2, Zaključci od 22. veljače 1991., RH/OSP/Zajednička sjednica, Klasa: 021-05/91-01/28, Ur. broj: 2162-01-91-1, Dopis od 22. veljače 1991., RH/OSP/Zajednička sjednica, Klasa: 021-05/91-01/29, Ur. broj: 2162-01-91-1, Informacija od 22. veljače 1991.

Odlukom o pripojenju SAO Krajini potvrđena je dominacija SDS-a u općini. No, već 28. veljače hrvatski Ustavni sud tu je odluku poništio.¹⁰⁹ Općinske vlasti su, također, upozorene na svoje propuste. Primjerice, predsjedniku općinske skupštine Božiću poručeno je kako je i on „državni činovnik”, da ima veća prava ali i veće odgovornosti nego u tzv. boljševičkom sustavu a i da nije dužan potpisivati neustavne i nezakonite odluke i na to ga nitko ne može prisiliti.“¹¹⁰ Božićeva neaktivnost pripomogla je nastojanjima SDS-a utoliko što im je osigurala određeni stupanj legitimnosti, no to nije bilo ključno. Samoproglašenu secesiju trebalo je provesti do kraja te ju osigurati protiv vjerojatnog hrvatskog odgovora.

U nekoliko idućih dana, sve do početka ožujka 1991., naoružano srpsko stanovništvo slobodno se kretalo gradom. Bilo je podijeljeno u manje grupe koje su njime zagospodarile. Uslijedila je pobuna u policijskoj stanici. Njezin načelnik Vezmar je, još 22. veljače 1991., izdao naređenje za mobilizaciju ukupnog pričuvnog sastava policije i to, kako je naveo, „radi vježbe“, tj. kako bi se utvrdila „mobilnost rezervnog sastava policije i njegova osposobljenost“.¹¹¹ Odmah nakon uvida u odluku Ustavnog suda od 28. veljače 1991., on je ponovio naređenje te je pozvao sve pričuvne policajce priopćivši im kako moraju predati oružje. No, ta najava odnosila se samo na pričuvne policajce hrvatske nacionalnosti. S druge strane, pričuvnim policajcima srpske nacionalnosti dopušteno je zadržavanje naoružanja te mu je naređeno okupljanje na nogometnom igralištu u obližnjoj Šeovici.¹¹² Samo dan kasnije, 1. ožujka 1991., Vezmar je započeo s razoružavanjem hrvatskih pričuvnih policajaca. Uslijedilo je kratkotrajno razdoblje konfuzije i nesnalaženja, u kojemu je razoružana većina pričuvnih policajaca hrvatske nacionalnosti, njih ukupno 16, neki su uspjeli oružje iznijeti iz postaje te ga sakriti, a neki pričuvni policajci srpske nacionalnosti nisu se pridružili pobunjenicima. No, do kraja dana Vezmar je uspostavio kontrolu nad policijskom stanicom. Time je u djelo proveo skupštinsku odluku od 22. veljače 1991. o pripajanju pakračke policije SUP-u SAO Krajine.¹¹³ Uslijedilo je razmještanje pobunjenih srpskih policajaca, zajedno s naoružanim srpskim civilima, oko zgrade policijske stanice te općine, a sve je bilo koordinirano s čelnicima SDS-a, posebno Džakulom i umirovljenim poli-

¹⁰⁹ MPRH/MPURH, Klasa: 023-05/91-01/26, Izvješće o funkcioniranju uprave u općini Pakrac, Ustavni sud Republike Hrvatske, Broj: U/I-39/1991., Odluka od 28. veljače 1991.

¹¹⁰ MPRH/MPURH, Klasa: 023-05/91-01/26, Ur. broj: 514-04-01/4-91-1 Izvješće o funkcioniranju uprave u općini Pakrac od 11. ožujka 1991.

¹¹¹ HMDCDR, ZPI, MUPRH/PUB/Policijska stanica Pakrac (PSP), br. 511-02-70/10-SP-7/1-91, Naredba od 22. veljače 1991.

¹¹² MUPRH/Policijska uprava Bjelovarsko-bilogorska (PUBB), Policijska uprava Bjelovar (PUB), Broj: 511-02-02/I-Ku-78/91., Poseban izvještaj od 28. ožujka 1991.

¹¹³ A. ERJAVEC, *Pakrac*, 21.

cajcem Stevom Orozovićem kao i s dijelom općinskog izvršnog vijeća. Prema nekim informacijama pobunjenici su se okupljali i u prostorijama SPC-a u gradu.¹¹⁴ Radilo se o završnoj fazi preuzimanja grada od strane pobunjenika; već od 28. veljače 1991. na stranačkim prostorijama SDS-a, smještenim u službenim općinskim prostorijama u središtu grada, pored zastave same stranke, izvijesena je i službena zastava Republike Srbije.

Hrvatske vlasti iz čitavog niza razloga nisu smjele dopustiti dugotrajno održavanje pobunjeničke vlasti u Pakracu.¹¹⁵ Stoga je 2. ožujka 1991. iz Bjelovara upućena policijska postrojba za posebne namjene. Ona je oko pet sati ujutro stigla u hrvatsko mjesto Badljevinu odakle je, zajedno s nešto hrvatskih mještana tog mjesta, ubrzo, nakon što je bez otpora probila pobunjeničke barikade, ušla u Pakrac. Zatekla je prazan grad te je ubrzo uspostavila kontrolu nad zgradom općine i policijskom stanicom. Cjelokupna operacija ovladavanja gradom protekla je bez oružanog otpora srpskih pobunjenika, a tek nekoliko sati kasnije s obližnjih brda je zapucano na policijsku stanicu. U grad je ubrzo pristigla i druga hrvatska policijska postrojba za posebne namjene, ovog puta iz Zagreba.¹¹⁶ Pobunjeni srpski policajci te njihov zapovjednik Vezmar povukli su se u pravcu Šeovice, Bučja i Kukunjevca dok je velik dio srpskog stanovništva, u organizaciji SDS-a, napustio grad te se smjestio na okolnim brdima. Sve to dogodilo se prije intervencije hrvatskih snaga. Beogradski mediji razloge pobunjeničkog povlačenja iz grada tražili su u ugroženosti tamošnjih Srba. „To je onaj narod“ – navedeno je u jednom osvrtu – „koji je izbegao iz Pakraca. Staro iskustvo upozorilo ih je na opreznost i odvelo na stare staze zbegova. Zatvorio se krug istorije iz vremena NDH. Isti simboli, isti napadi i ista bežanija istim putem, pod rebra Papuku. Već gore kod Kusonja, srpski živalj je napravio barikade. ‘Znamo mi šta nas čeka’, kažu.“¹¹⁷ I Džakula je naveo kako je svoje sunarodnjake u brda iznad grada odveo jer ih je želio zaštititi od terora hrvatskih vlasti.¹¹⁸ Takva objašnjenja zvuče potpuno nelogično jer je prije dolaska policijskih postrojbi iz Bjelovara i Zagreba upravo lokalno srpsko stanovništvo bilo naoružano te jer su odmetnuti policajci kontrolirali tamošnju policijsku stanicu kao i veći dio grada. Nedvojbeno, razlozi srpskog povlačenja iz grada leže negdje drugdje.

Prva postrojba JNA u Pakrac je pristigla još 1. ožujka 1991. u kasnim večernjim satima. Desetak tenkova rasporedilo se na različitim mjestima u gradu, a ponajviše ispred bolnice. Idućeg dana, 2. ožujka 1991., u ranim poslijepod-

¹¹⁴ S. Vranić, „Rafali nisu pokosili nikog?“, *Borba*, 4. marta 1991.

¹¹⁵ D. MARIJAN, *Slom*, 242.

¹¹⁶ A. ERJAVEC, *Pakrac*, 25.-27.

¹¹⁷ Rajko Đurđević, „Okupacija i evakuacija“, *NIN*, Beograd, 8. marta 1991.

¹¹⁸ Stevan Zec, „Srpski zbegovi još postoje“, *Politika*, 10. marta 1991.

nevnim satima, u grad je stigla još jedna jedinica JNA, na čelu s pukovnikom Milanom Čeleketićem.¹¹⁹ Ulazak snaga JNA u grad realiziran je na temelju odluke predsjednika saveznog predsjedništva Borisava Jovića.¹²⁰ I postrojbe JNA rasporedile su se po različitim mjestima u gradu, i to često istovjetno onima na kojima su već bili raspoređeni pripadnici policije. Situacija je bila napeta. Primjerice, kako je zabilježio jedan od oficira JNA: „Zgrade i dvorišta stanice milicije i Opštine puna milicionera MUP, a oko njih oklopni transporteri (OT) JNA. Gledaju se tako i merkaju sa mecima u cevi skoro celu noć, na međusobnom rastojanju jedva desetak metara.“¹²¹ Napetost je prerasla u sukob samo u jednom trenutku. Navečer, 2. ožujka 1991., između dviju strana izmijenjena je kratkotrajna vatra iz puščanog naoružanja. Hrvatsko ministarstvo unutarnjih poslova kasnije je ustvrdilo kako je uzrok sukoba djelovanje srpskih pobunjenika. Oni su, naime, zapucali na policijsko vozilo koje je patroliralo gradom; kada je vatra uzvraćena, povukli su se u smjeru položaja JNA, odakle je, pak, otvorena vatra na policijsko vozilo.¹²² No, sve se ubrzo smirilo. Radilo se o prvom oružanom sukobu između hrvatske policije i JNA.¹²³ Pobunjenici su dobili pomoć i od strane okolnog srpskog stanovništva. Prednjačila je organizacija SDS-a iz Okučana. Njezini prvaci najprije su mobilizirali tamošnje Srbe tvrdnjama kako je u sukobu u Pakracu bilo mrtvih i ranjenih te kako se u pravcu mjesta kreću policijske snage iz Kutine i Novske. Potom je uslijedilo postavljanje prepreka na svim prilazima Okučanima, blokada prometa te pretresi putnika.¹²⁴ Preko radio-stanice u susjednoj Bosanskoj Gradiški javnost su izvijestili kako se u Okučanima i Pakracu „sada brani Krajina i Jugoslavija“.¹²⁵ Uslijedila je potpuna blokada prilaza Pakracu. Prema dojmovima novinara sarajevskog *Oslobođenja*: „Na ulazu u sela od Okučana do Pakraca [...] stoje traktori sa prikolicama punim balvana spremnih da spriječe prolaz. Na pojedinim dijelovima cesta je pregrađena srušenim stablima, kraj kojih stoje grupe ljudi, naoružani lovačkim puškama. Kontrolišu sve prolaznike. Od Pakraca prema Daruvaru, Grubišnom Polju i Virovitici, slika je ista.“¹²⁶

Dolazak savezne vojske u grad tamošnje srpsko stanovništvo dočekalo je s oduševljenjem. Njih oko pet stotina odmah nakon njezina dolaska blokiralo

¹¹⁹ Isto.

¹²⁰ „Predsednik Jović odobrio pokret jedinica JNA“, *Politika*, 3. marta 1991.; „Pokret jedinica JNA odobrio predsednik Jović“, *Narodna Armija (NA)*, Beograd, 7. marta 1991.

¹²¹ Jevrem COKIĆ, *Početak kraja*, Ruma, 2008., 113.

¹²² A. ERJAVEC, *Pakrac*, 29.

¹²³ D. MARIJAN, *Slom*, 242.

¹²⁴ SRH, S 1990.-1992., MUPRH, Protuzakonite i protuustavne aktivnosti u nedavnim pakračkim zbivanjima od 12. ožujka 1991.

¹²⁵ V. S., „Inati zastavama“, *Oslobođenje*, Sarajevo, 3. marta 1991.

¹²⁶ V. Mrkić, „Vojska i milicija čuvaju mir“, *Oslobođenje*, 4. marta 1991.

je središte grada te prosvjedovalo ispred zgrade općine, zahtijevajući skidanje službene hrvatske zastave.¹²⁷ U jedinicama JNA ono je vidjelo zaštitnika svoje pozicije, a ona je nedvosmisleno bila izdvajanje iz sastava Hrvatske. Novinar beogradske *Borbe* zatekao se navečer 3. ožujka 1991. u jednoj srpskoj kući te je zabilježio riječi svog sugovornika: „To o ugroženosti [pakračkih Srba], to su priče. Niko nije bio ugrožen. Jednostavno, uzrok je zastava i grb. Samo to i to neće ostati ovdje. Kad-tad ćemo skinuti.“¹²⁸ Inspektor u općinskom financijskom odsjeku Branko Torbica izjavio je: „Ovo je nastavak ‘41. Genocid nad srpskim življem. Narod neće prihvatiti nikakvu zastavu.“¹²⁹ I umjereni Srbi su se našli pod pritiskom svojih radikalnih sunarodnjaka. Tako je jedan Srbin, oženjen Hrvaticom, naveo: „Kažu da sam se izmenio zato što mi je žena Hrvatica. Kažu da sam član HDZ-a zato što sam rekao da ovde nije smela od izbora da se pojavi hrvatska zastava, a sva okolna sela su puna srpskih i niko ih ne dira. Nemojte ime, molim vas. Ovdje je pamet otišla u zatvor, miniraće mi kuću.“¹³⁰

Jović je odluku donio bez konzultacija s ostalim članovima saveznog predsjedništva.¹³¹ Intervencija JNA u Pakracu indikativna je iz nekoliko razloga. Najprije, ona je potaknuta iz istovjetnosti pogleda između JNA i srpskih pobunjenika na situaciju u Hrvatskoj; oboje su smatrali kako su hrvatski Srbi egzistencijalno ugroženi te kako im od strane hrvatskih vlasti prijeti pogrom. Primjerice, general-major Jevrem Cokić, tada na mjestu komandanta Varaždinskog korpusa JNA, smatrao je kako je cjelokupno srpsko stanovništvo zapadne Slavonije ugroženo. On je o namjeri hrvatskih vlasti za intervencijom u Pakracu bio obaviješten najprije još 28. veljače 1991., pa potom 1. ožujka iste godine te je već tada nadređenima predložio slanje jedne jedinice u grad, no prijedlog nije usvojen. Cokić je, ipak, Čeleketiću naložio stavljanje jedne mehanizirane čete u stanje pripravnosti te je dvjema izviđačkim četama naložio djelovanje. Konačno, 2. ožujka 1991. traženo naređenje nadležnih vojnih vlasti je stiglo te je Cokić Čeleketiću naložio pokret mehanizirane jedinice. Cokićevo djelovanje, o čemu je traga ostavio u svojim sjećanjima, predstavlja važnu potvrdu već postojeće ocjene o gubitku svake neutralnosti savezne vojske.¹³² On je, primjerice, pobunu srpskih policajaca smatrao potpuno opravdanom jer su oni, kako je naveo, „želeli da sa uzetim naoružanjem zaštite

¹²⁷ HMDCDR, ZPI, RH/Općina Daruvar (OD)/Općinski sekretarijat narodne obrane (OSNO)/Služba osmatranja i obavještavanja (SOO), Klasa: 811-01/91-01/01, Ur. broj: 2111-3-09-91-061, Dnevni izvještaj od 2. ožujka 1991.

¹²⁸ Ivan Radovanović, „Sad i gavranovi zvuče kao rafali“, *Borba*, 4. marta 1991.

¹²⁹ „Specijalci otišli, život mirniji“, *Borba*, 5. marta 1991.

¹³⁰ I. R., „Kad pamet ode u zatvor“, *Borba*, 3. marta 1991.

¹³¹ D. MARIJAN, *Slom*, 242.

¹³² J. COKIĆ, *Početak*, 108.-110.

svoju porodicu i imovinu“, obilazio je srpsko stanovništvo u okolici grada savjetujući ga da ne predaje naoružanje, a operaciju hrvatske policije smatrao je unaprijed pripremljenim antisrpskim korakom, sa svrhom „da bude prvi oružani napad na JNA u Hrvatskoj“ te s krajnjom namjerom „da se ovim napadom obeleži početak građanskog rata u Hrvatskoj“. ¹³³ Okolne jedinice JNA cijelo su vrijeme bile u stalnom kontaktu s pobunjenim srpskim policajcima, čelnicima SDS-a te dijelovima općinskog čelništva sklonog pobunjenicima. Utvrđeno je, naime, kako je Vezmar bio u stalnoj vezi s JNA, a 2. ožujka 1991., u ranim jutarnjim satima, u prostorijama policijske stanice primio je jednog pukovnika JNA. ¹³⁴ Istog dana s Cokićem je u kontakt stupio i saborski zastupnik SKH-SDP-a Petar Džodan, tražeći pomoć jer su u grad ušle hrvatske policijske postrojbe; Cokić je zabilježio i kako mu je Džodan naveo kako su „u toku represalije [...] prema srpskom stanovništvu“. ¹³⁵ Tvrdnja hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana, u pismu upućenom saveznom predsjedništvu 1. ožujka 1991., u kojemu je konstatirao kako su visoki oficiri JNA bili uključeni u organizaciju srpske pobune u Pakracu, bila je točna. ¹³⁶ I odabir načina intervencije JNA svjedočanstvo je njezine naklonjenosti pobunjenicima. Radilo se primjeni modela „tampon-zone“, tj. fizičkog razdvajanja sukobljenih strana. Javnosti ju je obrazložio načelnik Štaba Pete vojne oblasti generalpotpukovnik Dobrašin Prašćević. On je, naime, izjavio kako je JNA svojom intervencijom zapravo stvorila „svojevrstu zonu bezbednosti između pripadnika MUP-a i golorukog naroda. [...] Dakle, došli smo da sprečimo međunarodni obračun, delujući preventivno: narodu da pokažemo i uverimo ga kako neće biti prepušten na milost i nemilost specijalcima, a njima da ‘na licu mesta’ sagledaju našu rešenost da ne dozvolimo divljanje i krvoproliće.“ ¹³⁷ I u navedenim tvrdnjama jasno je vidljivo na čijoj se strani nalazila naklonost JNA. Primjenom modela tampon-zone JNA je, zapravo, spriječila hrvatske vlasti u potpunom slamanju pobune. Kako je točno uočeno, svojim ponašanjem JNA je hrvatskim vlastima jasno poručila kako „pobunu drži legitimnim pravom srpske nacionalne manjine u Hrvatskoj“. ¹³⁸ Zapravo, JNA je imala pripremljen plan o općem napadu na hrvatske policijske snage te zauzimanju grada, a u realizaciji te namjere spriječena je hrvatskim pristankom na povlačenje specijalnih policijskih postrojbi iz Pakraca, do čega je došlo navečer 3.

¹³³ *Isto*, 107.-108., 117.

¹³⁴ HDA, UPRH/P/F 137., RH/MUP/PUB, Broj: 511-02-01-Sp-16/91, Saznanja od 2. ožujka 1991.

¹³⁵ J. COKIĆ, *Početak*, 109.-110.

¹³⁶ *Kronologija rata. Agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanja Hrvata u BiH)*, (ur. Miroslav Krmpotić), Zagreb, 1998., 42.

¹³⁷ M. Pantelić, M. Marjanović, M. Božić, „Narod zaštićen od nasilja“, *NA*, 7. marta 1991.

¹³⁸ D. MARIJAN, *Slom*, 244.

ožujka 1991.¹³⁹ Odluka o nepoduzimanju napadne akcije, koja je imala kodni naziv „Pakrac-91“, imala je dosta protivnika u redovima JNA. Jedan od njih bio je i spomenuti Cokić. On je, tako, smatrao da je time JNA propustila važan trenutak, u kome je „mogla pokazati da je odlučna da brani Jugoslaviju“.¹⁴⁰

Odnos snaga na državnoj razini spriječio je izbijanje šire oružane konfrontacije u Pakracu. Savezno predsjedništvo je 2. ožujka 1991. objavilo priopćenje u kojemu je zatražilo hitnu normalizaciju stanja u gradu što je podrazumijevalo povratak svih policajaca na posao, demobilizaciju pričuvnog sastava policije te povlačenje policijskih postrojbi za posebne namjene.¹⁴¹ To za hrvatski vrh nije bilo prihvatljivo, ali, u pokušaju umirivanja JNA, o čijem je sve agresivnijem nastupu Pakrac bio upečatljiv primjer, pristao je na modificiranu varijantu tog prijedloga. Prijedlog tog sporazuma je, čini se, sastavio predsjednik općinske skupštine Božić, a usuglašen je na zajedničkom sastanku u Pakracu 3. ožujka 1991. Sporazumom je usuglašeno vraćanje situacije na stanje prije 1. ožujka 1991., oslobođenje svih uhićenih, povratak na dužnost odmetnutih srpskih policajaca, povlačenje iz grada i policijskih postrojbi za posebne namjene i JNA, obnova rada lokalnih institucija te normalizacija stanja u gradu i okolici.¹⁴² Sporazumom je, dakle, uspostavljen svojevrsni status quo, koji nije mogao potrajati.

Na samom početku ožujka 1991. Pakrac je odavao dojam jednog od manje poželjnih mjesta u Hrvatskoj. Prema informacijama crnogorske republičke televizije na dan 2. ožujka 1991.: „Pakrac je nijemi grad [...] nadlijeću ga dva helikoptera [...] povremeno se čuje rafalna paljba [...] telefonski je saobraćaj u prekidu [...] hljeb se prodaje na ulicama u velikim količinama [...] jedinice JNA svakog časa treba da uđu u grad.“¹⁴³ Ipak, stanje se ubrzo počelo normalizirati, iako su tenzije i dalje bile prisutne. Dana 5. ožujka 1991., primjerice, škole u gradu počele su djelomično raditi.¹⁴⁴ Općinsko čelništvo poduzelo je akcije obilaska područja općine, s ciljem smirenja situacije.¹⁴⁵ Policijske postrojbe za posebne namjene iz grada su se povukle već 3. ožujka 1991. navečer. JNA je ostala nešto dulje. Dana 12. ožujka 1991. njezini pripadnici su još uvijek kontrolirali pristupe gradu iz Daruvara, a 19. ožujka, nakon sedamnaest

¹³⁹ *Isto*, 242.-243.

¹⁴⁰ J. COKIĆ, 114.

¹⁴¹ *Kronologija*, 43.

¹⁴² A. ERJAVEC, *Pakrac*, 32.-33.

¹⁴³ Darko Pavičić, „Spriječen novi pokušaj destabilizacije“, *Vjesnik*, 3. ožujka 1991.

¹⁴⁴ HMDCDR, ZPI, RH/OD/OSNO/SOO, Klasa: 811-01/91-01/01, Ur. broj: 2111-3-09-91-064, Dnevni izvještaj od 5. ožujka 1991.

¹⁴⁵ HMDCDR, ZPI, RH/OD/OSNO/SOO, Klasa: 811-01/91-01/01, Ur. broj: 2111-3-09-91-064-2, Vanredni izvještaj od 5. ožujka 1991.

dana prisutnosti u Pakracu, njezine postrojbe su se potpuno povukle.¹⁴⁶ Uhićena su ukupno 32 odmetnuta srpska policajca, ali već 5. ožujka 1991. iz Bjelovara se na posao vratilo njih sedamnaest. Protiv ostalih je određen istražni postupak.¹⁴⁷ U konačnici, nadležno okružno tužilaštvo optužnice je podignulo protiv Vezmara i još četvorice.¹⁴⁸ Napeta situacija u gradu i okolici predstavljala je plodno tlo za širenje glasina. U tome su prednjačili srbijanski mediji te članstvo lokalnog SDS-a. Ogladni primjer za takvu tvrdnju predstavlja pisanje beogradskog dnevnika *Večernje novosti*. Nazivi nekih članaka, primjerice, u izvanrednom broju tih novina od 3. ožujka 1991. glasili su: „Masakr golog naroda“, „Kao u vreme NDH“, „Invazija 8.000 Hrvata“ te „Jedanaestoro ubijenih?“.¹⁴⁹ Ništa od navedenog nije bila istina. Primjerice, sami srbijanski mediji navode kako je policija sredstva prisile uporabila samo 2. ožujka 1991. i to zbog opasnosti od napada srpskih prosvjednika. Isti novinar navodi i kako nije bilo namjernog maltretiranja građana od strane policije.¹⁵⁰ U cjelokupnim događanjima u Pakracu ranjena su dva hrvatska policajca te jedan civil.¹⁵¹ Sve navedeno, dakle, trebalo je poslužiti daljnjoj homogenizaciji tamošnjih Srba oko nerealne teze o njihovoj ugroženosti te jugoslavenskoj i svjetskoj javnosti pokazati navodno antisrpstvo hrvatskih vlasti. Zapravo, moglo bi se reći kako su postupci i hrvatskih policijskih snaga i postupci nadležnih sudskih organa bili neuobičajeno blagi, s obzirom na to da su se suočili s naoružanim pobunjenicima, tj. široko raširenim odmetništvom dijela policije, dijela općinskog čelnništva te većeg broja naoružanih srpskih civila.

Pakrački događaji iz ožujka 1991. pokazali su i dodatne pukotine u odnosima između općinskog predsjedništva (Božić) i općinskog izvršnog vijeća (Bojčić). Božić je, kako je navedeno, i ranije iskazivao izvjesno protivljenje inicijativi srpskih odbornika za pristupanje pakračke općine SAO Krajini te je upozoravao na nezakonitost te odluke. No, izostalo je poduzimanje konkretnijeg koraka u tom smislu, a bila je vidljiva i njegova popustljivost pred čelničtvom lokalnog SDS-a. Svoje djelovanje kasnije će braniti tvrdnjom kako je postupao u dogovoru s hrvatskim vrhom te kako su on i njegova obitelj bili

¹⁴⁶ HMDCDR, ZPI, RH/OD/OSNO/SOO, Klasa: 811-01/91-01/01, Ur. broj: 2111-3-09-91-071, Redovni izvještaj od 12. ožujka 1991.; HMDCDR, ZPI, RH/OD/OSNO/SOO, Klasa: 811-01/91-01/01, Ur. broj: 2111-3-09-91-071, Redovni izvještaj od 19. ožujka 1991.

¹⁴⁷ HMDCDR, ZPI, RH/OD/OSNO/SOO, Klasa: 811-01/91-01/01, Ur. broj: 2111-3-09-91-064, Dnevni izvještaj od 5. ožujka 1991.

¹⁴⁸ Mladen Smrekar, J. K., K. B., „Istraga protiv petorice Pakračana“, *Vjesnik*, 9. ožujka 1991.

¹⁴⁹ *Večernje novosti*, izvanredni broj od 3. marta 1991.; N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 115.

¹⁵⁰ S. V., „Rafali nisu pokosili nikog?“, *Borba*, 4. marta 1991.

¹⁵¹ *Isto*.

izloženi fizičkim prijetnjama od strane radikalnih Srba.¹⁵² I iz redova pakračkog SDS-a optužen je zbog, prema Džakulinim riječima, stalnog izvještavanja Zagreba o događanjima u gradu i okolici. Stoga mu je od strane SDS-a izraženo nepovjerenje.¹⁵³ Božićevo ponašanje bilo je istovjetno onome koje su iskazivali čelnici daruvarske i grubišnopoljske općine, također izabrani na kandidatskim listama SKH-SDP-a, a radilo se o pokušaju provedbe svojevrstne politike nazamjeranja tamošnjim organizacijama SDS-a te pokušaja da se, usprkos vidljivoj homogenizaciji zapadnoslavonskih Hrvata i Srba te gotovo nestanku organizacijske mreže SKH-SDP-a, zadrži vlast. Nakon pakračkih događanja takva politička taktika pripadala je prošlosti. S druge strane, čelnik izvršnog vijeća Bojčić bio je potpuno naklonjen nastojanjima tamošnjeg SDS-a. On je, primjerice, već 2. ožujka 1991. zatražio povlačenje policijskih postrojbi iz grada, oslobođenje odmetnutih srpskih policajaca te prestanak, kako je naveo, okupacije općinske zgrade.¹⁵⁴ Bojčić je zatražio i da se kaznena odgovornost uhićenih srpskih policajaca utvrđuje u Pakracu.¹⁵⁵ Stoga ne iznenađuje što Džakula čelnika pakračkog izvršnog vijeća nije ni spomenuo u svom istupu u kojem je izrazio nepovjerenje Božiću.

Širenje srpske pobune: događanja na području općine od ožujka do kolovoza 1991.

Postignuti sporazum između sukobljenih strana, koji je prihvaćen na prijedlog predsjednika pakračke općinske skupštine, nije, zapravo, ništa riješio. To je bilo razmišljanje svih sudionika. Predstavnici JNA smatrali su, primjerice, kako je situacija na području općine „usložena“.¹⁵⁶ Slično je bilo i na hrvatskoj strani, gdje se razmišljalo na način: „Srpski puč je bio i proš'o, ali i nakon 3. ožujka i prividnog mira, Pakrac i Lipik nisu živjeli mirnim životom“.¹⁵⁷ Dinamiku događajima i dalje je davala mjesna organizacija SDS-a. Njegovi stavovi bili su kako je najvažnije „da je pripajanje [općine SAO Krajini] dobilo zeleno svjetlo, da je u samom Kninu objeručke prihvaćeno i da je srpski narod u pakračkom kraju odahnuo“.¹⁵⁸ SDS je pakračkim događajima dodatno utvrdio i svoju poziciju glavnog tumača političkih težnji pakračkih Srba. Iako

¹⁵² Ana Plišić, „Skandal: HSS-ovac '91 potpisao pristupanje Pakraca 'Krajini'“, *Jutarnji list*, Zagreb, 29. ožujka 2006., internet izdanje, uvid ostvaren 7. veljače 2011.

¹⁵³ S. Z., „Srpski zbegovi još postoje“, *Politika*, 10. marta 1991.

¹⁵⁴ D. P., „Uklonjene barikade“, *Vjesnik*, 3. ožujka 1991.

¹⁵⁵ HDA, UPRH/P/F 164, RH/OSP/Izvršno vijeće, Klasa: 022-05/91-01/02, Ur. broj: 2162-02-91-01, Ocjene i zaključci od 3. ožujka 1991.

¹⁵⁶ J. COKIĆ, *Početak*, 121.

¹⁵⁷ A. ERJAVEC, *Pakrac*, 33.

¹⁵⁸ J. K., „Pakrac ni na nebu ni na zemlji“, *Vjesnik*, 12. ožujka 1991.

su na izborima, kako je izjavio izvjesni Đuro Trnski, pobijedili „socijalisti i komunisti“, hrvatskom vrhu poručeno je kako „na ovom području šahovnici nema mjesta“.¹⁵⁹ Dominirajuće raspoloženje srpskog stanovništva općine može se dovoljno jasno dočarati riječima koje su upućene predstavnicima lokalnog izvršnog vijeća, prilikom njihova obilaska općine u mjestu Dragović: „Mi nećemo nikada prihvatiti šahovnicu i mora nam se vratiti petokraka“.¹⁶⁰ Radilo se, dakle, o prividu primirja.

Od ranije započeti projekt ustroja srpske teritorijalne autonomije mjesna organizacija SDS-a i nakon pakračkih događanja nastavila je provoditi. S jedne strane, SDS je skupštinsku odluku o pripajanju općine SAO Krajini, usprkos tome što je proglašena neustavnom, i dalje smatrao važećom. Odbijene su sve intervencije nadležnih vlasti. Primjerice, početkom travnja 1991., u Pakracu je boravio potpredsjednik hrvatske Vlade Milan Ramljak koji je odbornicima poručio kako moraju „poništiti donesene odluke te svoj rad i življenje uskladiti s Ustavom Republike Hrvatske jer inače slijede sankcije“.¹⁶¹ Umjesto toga, došlo je do ustroja posebnog srpskog bloka odbornika, koji je brojio ukupno 45 članova, a koji je zauzeo stav prema kojemu je skupštinska odluka o pripajanju pakračke općine SAO Krajini izraz „protesta, nezadovoljstva i neslaganja srpskog naroda s jednostranim rezolucijama Sabora Republike Hrvatske“.¹⁶² Srpski odbornici odbijali su priznati nadležnost bilo koje republičke institucije te su legalnost davali isključivo odukama općinske skupštine. Kako bi učvrstili svoju poziciju, pokrenuli su inicijativu za smjenu predsjednika općinske skupštine Božića, optuživši ga za „neaktivnost“ uoči i nakon događaja do kojih je došlo 2. ožujka.¹⁶³ Potkraj svibnja 1991. organizirali su veliki prosvjed na kojemu su zatražili Božićevu ostavku, a na transparentima koje su nosili bili su natpisi: „SAO Krajina naša domovina“, ‘Oj, Srbijo, majko mila, zašto si nas ostavila’, ‘Slobo, Vojo i Vuče – Hrvatska nas tuče’.¹⁶⁴ Od predstavnika izvršnog vijeća zatražili su da „odmah uspostavi neophodne kontakte sa rukovodstvom SAO Krajine i Republike Srbije“.¹⁶⁵ Božić je neopozivu ostavku podnio sredinom lipnja 1991.¹⁶⁶ Na njegovo mjesto izabran je jedan od najaktivnijih članova srpskog bloka Milan Radaković.¹⁶⁷ Tomu treba dodati kako su srpski odbornici smatrali

¹⁵⁹ Gojko Šerbula, „Privid ‘primirja’“, *Glas*, Banja Luka, 4. marta 1991.

¹⁶⁰ Z. D., „Skupljanje povjerenja“, *Danas*, 12. ožujka 1991.

¹⁶¹ D. A., „Hrvatska nije izmišljeno ime“, *VL*, 10. travnja 1991.

¹⁶² ISTI, „Pakrac i dalje u Krajini“, *Vjesnik*, 16. travnja 1991.

¹⁶³ „Hrvati napustili sjednicu“, *Borba*, 14. svibnja 1991.

¹⁶⁴ D. A., „Nezadovoljni ‘saovci’“, *VL*, 28. svibnja 1991.

¹⁶⁵ M. Džajić, „Smjene i novi izbori“, *VN*, 28. maja 1991.

¹⁶⁶ D. A., „Prihvaćene ostavke“, *PV*, 18. lipnja 1991.

¹⁶⁷ A. ERJAVEC, *Pakrac*, 40.

kako područje općine Pakrac uključuje i dijelove novogradiške, novske i slavonsko-požeške općine. Srpski prosvjednici su potkraj svibnja 1991., zatražili i provedbu novih općinskih izbora, ali su naglasili kako pod tim podrazumijevaju i njihovu provedbu na područjima koja su se samoinicijativno priključila općini Pakrac. Nakon tog zahtjeva su na zgradu općine izvjesili zastavu Republike Srbije, što je, prema novinaru beogradske *Politike*, izazvalo erupciju oduševljanja.¹⁶⁸ Pakračka općina bila je, što se tiče SDS-a, integralnim dijelom SAO Krajine, a time i nastajuće svesrpske države.

S druge strane, pakrački SDS, zajedno s organizacijama te stranke iz drugih zapadnoslavonskih općina, nastavio je i s proširenjem pakračke općine, a time i s povećanjem zapadnoslavonskog prostora koji se nelegalno proglasio dijelom SAO Krajine. Organizacije SDS-a iz drugih općina, očito smatrajući priključenje pakračke općine SAO Krajini legalnim činom, počele su pripremati akcije kojima je cilj bilo priključenje pakračkoj općini, pod čime se podrazumijevalo kako to ujedno znači i uključivanje u sastav SAO Krajine. Namjera, primjerice, grubišnopoljskog SDS-a bila je provesti izjašnjavanje kojim bi se dijelovi te općine pripojili općini Daruvar. To je učinjeno tek u drugoj polovici lipnja 1991. kada je izjašnjavanje provedeno u 17 mjesta u općini.¹⁶⁹ U daruvarskoj općini 16. lipnja 1991. provedeno je izjašnjavanje kojim se oko 11.000 tamošnjih Srba izjasnilo za pristupanje SAO Krajini, tj. općini Pakrac.¹⁷⁰ Ima određenih naznaka kako je do izjašnjavanja tijekom lipnja 1991. došlo i na nekim područjima virovitičke, podravskoslatinske te bjelovarske općine.¹⁷¹ Ovim izjašnjavanjima završen je proces teritorijalnog zaokruženja srpske autonomije na području zapadne Slavonije kojoj je središte bilo u Pakracu.

Početak travnja 1991. vodstvo SAO Krajine otišlo je i korak dalje u procesu secesije; donesena je odluka o njezinom priključenju Republici Srbiji.¹⁷² Time je i područje pakračke općine, uključujući i okolna naselja novske, novogradiške i slavonskopožeške općine koja su joj se pripojila, budući da je tamošnja skupština proglasila njezino priključenje SAO Krajini, uključeno u sastav Srbije. Odlučeno je kako odluka o pripojenju Srbiji ipak treba dobiti svojevrsnu legitimaciju pa je početkom svibnja 1991. došlo do provedbe novog izjašnjavanja. Ono je, usprkos izvjesnim proceduralnim manjkavostima, provedeno na području pakračke općine gdje se više od 10.000 tamošnjih Srba

¹⁶⁸ D. E., „Na zahtev građana predsjednik Opštine podneo ostavku“, *Politika*, 28. maja 1991.

¹⁶⁹ „Vuk sit i koza cijela“, *GL*, 19. srpnja 1991.

¹⁷⁰ HMDCDR, RH/OD/OSNO/SOO, Klasa: 811-01/91-01/01, Ur. broj: 2111-03-09-91-170, Redovni izvještaj od 18. lipnja 1991.; „Referendum o pripajanju SAO Krajini“, *Politika*, 17. juna 1991.; N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 99.

¹⁷¹ „Referendum 23. 6.“, *GL*, 18. lipnja 1991.

¹⁷² N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 101.

izjasnilo za pripajanje Srbiji.¹⁷³ Institucionalna realizacija odvajanja od Hrvatske time je bila završena.

Drugi vid srpske pobune u pakračkoj općini sastojao se u ustroju te organizaciji oružanih formacija te provedbi različitih vidova terorističkog djelovanja. Još u prvoj polovici 1990. bilo je očito kako je dobar dio srpskog stanovništva pakračke općine naoružan. Prema dostupnim podacima organizator naoružavanja lokalnih Srba bila je mjesna organizacija SDS-a. Primjericice, izvjesni Sveto Mihajlović izabran je sredinom lipnja 1990. u općinsko rukovodstvo stranke. U listopadu 1990., kako je sam izjavio, sudjelovao je u akcijama nabave oružja u Kninu i Novskoj, a ustvrdio je i kako je još u kolovozu 1990. „formirana jedinica SDS-a u Subockoj“.¹⁷⁴ Drugi vid naoružavanja pobunjenih Srba predstavljalo je oružje lokalne Teritorijalne obrane (TO). Naime, u veljači 1991., čelnik pakračkog izvršnog vijeća Bojčić izjavio je kako je, za razliku od ostatka Hrvatske, oružje pakračkog TO-a ostalo u skladištima, tj. nije oduzeto od strane JNA. No, kada su 2. ožujka 1991., nakon što su pobunjenici napustili grad, u prostorije općine te skladište TO-a ušle hrvatske policijske snage pronašle su samo četiri rastavljene teške strojnice.¹⁷⁵ Bilo je očito kako je to oružje podijeljeno Srbima koji su napustili grad. Velik dio naoružanja pakračke policijske stanice također je završio u rukama pobunjenika. Konačno, naoružanje je pobunjenicima dijelila JNA i to iz skladišta u Doljanima; hrvatski policijski izvori prvu veću isporučenu količinu naoružanja smještaju potkraj lipnja 1991.¹⁷⁶ Usporedo je tekao i ustroj pobunjeničkih formacija. S jedne strane, oslonac je pronađen u strukturi lokalnog TO-a. Prema dostupnim informacijama, prvi sastanak Zonskog štaba TO-a održan je u mjestu Cikočka Rijeka, nedaleko od mjesta Bučje.¹⁷⁷ Ustrojene su i policijske snage pobunjenih Srba; njihovu osnovu činili su odmetnuti srpski policajci iz pakračke policijske stanice. Prema podacima JNA, potkraj lipnja 1991., ukupno 34 srpska policajca prijavila su bolovanje.¹⁷⁸ Početkom kolovoza 1991. svi srpski policajci, izuzev jednoga, napustili su službu.¹⁷⁹

Do trenutka otvorenog napada na Pakrac, u drugoj polovici kolovoza 1991., pobunjeni Srbi posebno su se istakli provedbom brojnih terorističkih

¹⁷³ Milan Četnik, „Krajišnici glasali za Jugoslaviju“, *Politika*, 14. maja 1991.

¹⁷⁴ Državni arhiv Slavonski Brod, Odjel Požega (DASB/OP), Republika Srpska Krajina/Skupština opštine Pakrac, Nedatirani iskaz Svete Mihajlovića.

¹⁷⁵ A. ERJAVEC, *Pakrac*, 7.-8.

¹⁷⁶ HMDCCR, ZPI, RH/MUP/PUPS/PP Pakrac, br. 511-22-30-04/1-VT-14/98., Kronologija događaja na području III. PP Pakrac 1991.-1995. od 3. lipnja 1998., 13.

¹⁷⁷ *Isto*.

¹⁷⁸ Komanda 28. partizanske divizije, Str. pov. broj: 91-12, Izvještaj od 27. lipnja 1991., (pre-slika dokumenta u posjedu autora).

¹⁷⁹ A. ERJAVEC, *Pakrac*, 51.

napada (presretanja vozila i pucanja na njih, podmetanje eksploziva te otmice i ubojstva). Navodimo samo neke primjere. Primjerice, katolička kapela u gradu je potkraj svibnja 1991. raznesena dinamitom.¹⁸⁰ U istom trenutku gradu Lipiku zatvorena je voda.¹⁸¹ Potkraj svibnja i početkom lipnja 1991. podmetnut je eksploziv na pružnoj komunikaciji Brezina-Kukunjevac te na pruzi Banova Jaruga-Virovitica u samom Pakracu, te kod mjesta Poljane.¹⁸² Početkom lipnja 1991. iz zasjede, na cesti između Daruvara i Pakraca, ubijen je policajac Vlado Laučan.¹⁸³ Sredinom srpnja 1991. oružanom vatrom s obližnjih brda napadnuta je policijska stanica u gradu.¹⁸⁴ Dana 18. kolovoza 1991., kod Kukunjevca je otet čelnik pakračkog HDZ-a, Ivan Šreter.¹⁸⁵ Raspon terorističkih akcija koje su poduzimali pobunjeni Srbi omogućen je činjenicom da su do prve polovice kolovoza 1991. nadzirali gotovo cjelokupno područje pakračke općine, uključujući i dio samog Pakraca (Gavrinica). Tu su izvjesili dvije srpske te jednu jugoslavensku zastavu koje je hrvatska policija pokušala skinuti, ali bez uspjeha. Na zauzetom području, u mjestu Bučje, ustanovili su poseban logor, u kojemu su zatočili zarobljene pripadnike hrvatskih vojnih i policijskih postrojbi te brojne civile. Bili su izloženi različitim vidovima maltretiranja, a brojni su ubijeni.

U žestokim borbama, u drugoj polovici kolovoza 1991., hrvatske snage uspjele su obraniti Pakrac. Do potkraj prosinca iste godine oslobođen je veći dio općine. Pod pobunjeničkom kontrolom ostao je, gledajući u smjeru sjever-jug, uski teritorij koji se od Gavrinice protezao sve do granice s novogradiškom općinom.¹⁸⁶ Takvo stanje ostalo je sve do početka svibnja 1995. Poraz u borbama za Pakrac, zajedno s neuspjesima u drugim dijelovima zapadne Slavonije, značio je i konačni neuspjeh srpske pobune.

Zaključak

Srpska pobuna u Hrvatskoj, početkom devedesetih godina prošlog stoljeća, ostvarena je u različitim vidovima. Najvažniji su oni politički, instituci-

¹⁸⁰ D. A., „Miran prosvjed građana“, *VL*, 24. svibnja 1991.

¹⁸¹ ISTI, „Telex – Gradu zatvorena voda“, *VL*, 28. svibnja 1991.

¹⁸² MUPRH/PUPS/PSP, br. KU-119/91, Krivična prijava od 19. lipnja 1991.; MUPRH/PUPS/PSP, br. 511-02-71/23-KU-136/2-91, Izvještaj od 5. lipnja 1991.; MUPRH/PUPS/PSP, br. KU-160/91, Krivična prijava od 19. srpnja 1991.

¹⁸³ MUPRH/PUPS/PSP, br. 511-02-71/30-KU-160/91, Depeša od 9. lipnja 1991.

¹⁸⁴ SRH, S 1990.-1992., Kronološki pregled najznačajnijih sigurnosnih događaja u kriznim područjima Republike Hrvatske od 1. do 15. srpnja 1991., 9.

¹⁸⁵ „Ključni događaj“, *Dr. Šreter. Svjedočanstva*, 13.

¹⁸⁶ HMDCDR, ZPI, RH/MUP/PUPS/PP Pakrac, br. 511-22-30-04/1-VT-14/98., Kronologija događaja na području III. PP Pakrac 1991.-1995. od 3. lipnja 1998., 17.

onalni te oružani. Ovisno o etničkim, političkim i geografskim osobitostima pojedinog područja na kojemu se razvila spomenuti vidovi pobunjeničkog djelovanja pojavili su se u raznovrsnim oblicima, opsezima te vanjskim manifestacijama. Središnja pokretačka snaga iza organiziranja pobunjeničkog djelovanja bile su Srpska demokratska stranka te, kasnije, Jugoslavenska narodna armija i druge pridružene grupacije. Na području općine Pakrac ostvarena su sva tri najvažnija vida pobunjeničkog djelovanja. U političkom smislu, mjesna organizacija Srpske demokratske stranke najprije je uspjela homogenizirati tamošnje srpsko stanovništvo na temelju nerealne teze o njegovoj egzistencijalnoj ugroženosti, a za nositelja te ugroze imenovala je nove hrvatske vlasti, koje je u potpunosti identificirala s ustaškim pokretom iz razdoblja Drugog svjetskog rata. Uspjeh na tom polju predodredio je kasniji razvoj događaja; nakon toga, nije bilo teško to isto stanovništvo uvjeriti kako mu nema mjesta u bilo kakvom hrvatskom okviru. U institucionalnom smislu, mjesna organizacija Srpske demokratske stranke pobunu je provela na dva temeljna načina. Najprije je uspjela ostvariti dominantan položaj u općinskim organima vlasti koji su, s vremenom sve izraženije, odbijali priznati svako pravo nadležnih hrvatskih republičkih vlasti. Općina Pakrac, tj. njezina općinska skupština i njezino izvršno vijeće otvoreno su se suprotstavljali svim odlukama vlasti iz Zagreba. Drugi vid institucionalne pobune sastojao se u stvaranju posebne srpske autonomije i to nelegalnim širenjem općine Pakrac (pripajanjem pojedinih mjesnih zajednica okolnih općina ili cijelih susjednih općina). Tako proširena pakračka općina bila je integralnim dijelom ukupne srpske autonomije u Hrvatskoj. Srpska oružana pobuna predstavljala je prirodan nastavak ranijeg pobunjeničkog djelovanja. Naime, kako je bilo posve jasno da se hrvatske vlasti nikako ne mogu pomiriti s teritorijalnim prekrajanjima svog područja, ona je bila jedino sredstvo s pomoću kojega se izdvajanje iz okvira Hrvatske moglo provesti. Dobar dio srpskog stanovništva pakračke općine na ilegalan je način bio naoružan već od prve polovice 1990. Kasnije je s tim samo nastavljeno. O njezinoj provedbi ovisio je cjelokupni politički projekt srpske secesije u Hrvatskoj. Stoga je neuspjeh napadnih operacija Jugoslavenske narodne armije u zapadnoj Slavoniji zapravo značio i konačan neuspjeh srpske pobune. Poraz u borbama za Pakrac, priželjkivano središte pobunjenih zapadnoslavonskih Srba, najupečatljiviji je aspekt ukupnog poraza.

Summary

REBELLION OF SERBS IN PAKRAC MUNICIPALITY 1990-1991: CAUSES, MAJOR PARTICIPANTS AND COURSE

Based on the accessible archival and journalistic sources as well as relevant book references, the author analyses origination and actions of the major leaders of Serbian political and armed rebellion in the territory of former Pakrac municipality. The local organisation of the Serb Democratic Party (Srpska demokratska stranka, SDS) had the central part in the rebellion. Its political propaganda led to the national homogenisation of local Serb population, which was armed in cooperation with the Yugoslav National Army (JNA). These two factors fulfilled the political and organisational conditions for rising up against the constitutional order of the Republic of Croatia. The paper analyses the actions of Serb rebel groups before the beginning of the open aggression, i.e. the attack on Pakrac.

The Serbian rebellion in Croatia in the beginning of the 1990ies had several aspects, the most important of which were the political, the institutional and the military. Depending on ethnic, political and geographical characteristics of a certain area where the rebellion took place, the mentioned aspects of rebellion had different manifestations and extent. The central instigators of the rebellion were the Serb Democratic Party and, later on, the Yugoslav National Army and armed groups connected to it. The Pakrac municipality suffered all three most important aspects of the rebellion. From the political perspective, the local branch of the Serb Democratic Party managed to start the rebellion by homogenising the Serb population based on the unfounded assumption of their existential endangerment by the newly-formed Croatian government, which was identified with the Ustaše movement from the World War II. This propaganda success determined the later sequence of events – after that, it was easy to convince the same population that they will not enjoy civil rights within any future Croatian constitutional framework. With regard to institutions, the local branch of the Serb Democratic Party executed the rebellion in two basic respects. First of all, they managed to win the majority in the local governmental bodies which, more and more openly as time went by, denied the rule of Croatian state government. The municipality of Pakrac, i.e. its municipal assembly and the executive council, openly confronted all decisions made by the government in Zagreb. Another form of institutional rebellion consisted of creating the Serb political autonomy, through the illegal widening of the municipality of Pakrac (by annexing some local communities of the surrounding municipalities or the entire neighbouring municipalities). The widened municipality of Pakrac was an integral part of the self-proclaimed Serb autonomous region in Croatia. The Serb armed rebellion was the only logical step following the earlier form of rebellion. Namely, since the Croatian government clearly did not accept the territorial changes under its rule, the armed rebellion was the only possible resource for executing the dissolution from the Croatian constitutional framework. The better part of the Serb population of the Pakrac municipality had already been illegally armed since the

first half of the 1990 and the arming of the population continued. The entire political project of the Serbian secession in Croatia depended on the results of the Serb armed rebellion. Due to that reason, the failure of the Yugoslav National Army attacks on Western Slavonia actually meant the final failure of the Serb rebellion. The defeat in the Battle of Pakrac (August 1991), a town planned to be the centre of the rebel Serbs in Western Slavonia, is the most distinct aspect of their defeat.

(Prijevod sažetka: Rebeka Vujasinović)

Key words: Pakrac, Western Slavonia, Serb Democratic Party, Serb armed rebellion, Croatian War of Independence.